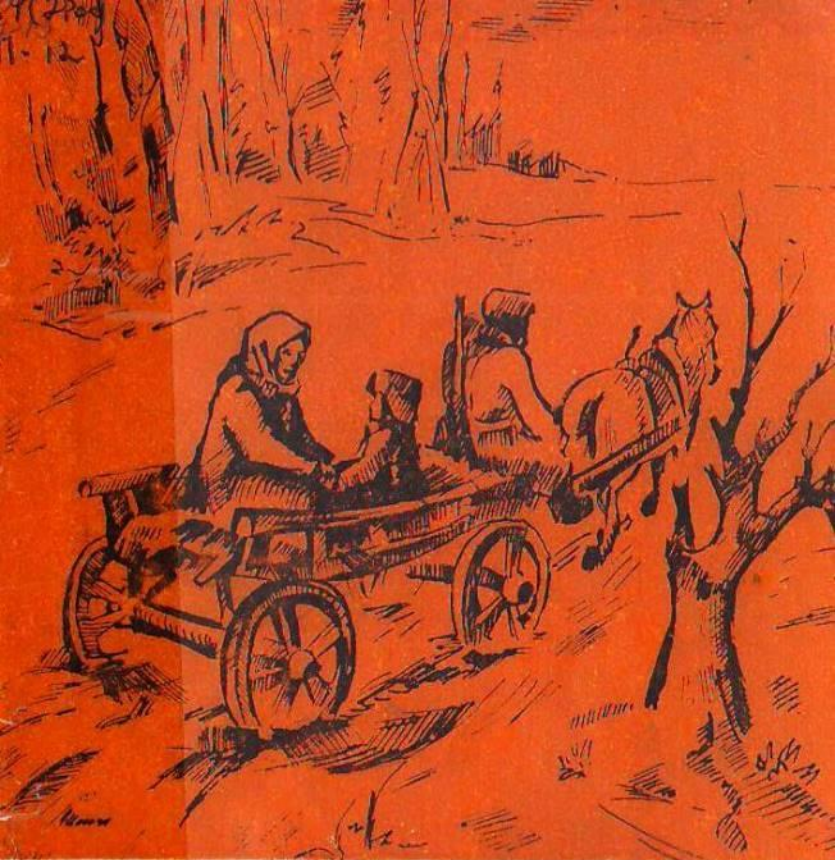

В. ПАВЛОВ

ЕЖЕЛИХА

р2
17-13

ВЛАДИМИР ПАВЛОВ

ЕЖЕЛИХА

Повесть

JIZINGE AL'NDIG-2010

112426

«ҚАРАҚАЛПАҚСТАН» БАСПАСЫ
НӨКИС — 1981.

Белоруссиялы журналист-жазыушы Владимир Павлов пүткүл союздук китеп окуучулар жамийетчилигине өзінің «Бизің жерлер егілмей қалды», «Жас шөпдер» атлы повесттері менен мәлім.

Оның «Ежеліха» атлы кіші көлемдегі повестінде Уатандарлық урыс уақытындағы тылдағы қиыншылықтар және партизандар хәрекеті балалардың тілінен шағын етіп баянланады.

Аударған

Узақбай Пиржанов

— Буннан бұяғына бармаймыз. Мен усы тоғайдың ишінде қаламан. Бизлердің жыйналатуғын жериміз усында, — деп ағам арбадан секиріп түсті.

Изін-ала аням да түсті.

Ағам аттың мойнындағы қамыт ағаштың бауын жөңлеу үшін еңкейіп, арбаның алды бетіне өтті.

Алдымызда қала бар еді.

Ол жақтан киятырғандар да, баратырғандар да табылған көлікке мініп алған. Самалдың епкіні менен арба дөңгелеклерінің шыйқылдысы, қауестерлі бақырыстар және бадалардың жылаған дауысы еситіледі. Бұлтсыз ашық аспанда болар емес қап-қара түтіндер ығысып жүр.

— Нефтебаза өртенип атыр, — деді ағам түтін шыққан тәрәпке қарап тұрып.

Ағамның таярлыққа алынғанына үш хәптедей болып еді.

Соннан ол кеше кешқурын әскерий киім кийіп келді. Түнде жолда қоныпты. Ол «урыста» жүрміз деп түсіндірді. Бұл келісіннің мәнісін.

Бизлер қаладан азанда ерте шығып едік. Хәзір болса күн түс болды. Жолда атты да қатты айдаған жоқ еді. Еле уақыт бар болғанлықтан, бизлердің бірге болғымыз келе берді. Алыстан жердің ләззет алып, солқылдап атырғаны билинеді. Бұлтсыз көгілдір аспанда самолеттар зымырап, әлде қаяқларға зымдайып болып көрінбей кетеді. «Немештердікі» — дейді ағам түрі бозарып тұрып. Бизлер аспанға қараймыз...

Ағам бизлердің жанымызға жақылап келіп, менің шашы алдырылған тақыр басымды сыйпалап, кеуіліп түрде қуақыланып көзін қысты.

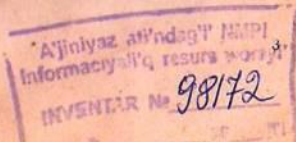
— Енді қалай болады, Андрейка? Енді не қыламыз? — деп хәсірет шегіп сораған уақытта, ағамның дауысы бір түрлі болып кетті.

7 000
И М-357 (04)-81 4702123000-000

© Издательство «Мастацкая литература» 1975

Қарақалпақша аудармасы

© «Қарақалпақстан» баспасы, 1981.

— Сенсиз, бизлер қалай күн көрер екенбіз? Егер немерлер келетугын болса...

— Менсиз қалай күн көріудің жөнін өзің билесен ғой, Марья. Жана емес, менсиз күн көріп атырғанын. Өзінше, балаларға бек бол. Мен... мен келемен ғой... деген уақытта оның өңешинде түйін турып қалғандай болды.

Анам ағамның көкірегінге басып сүйеп, ийіндерінен қушақлап турып жылады. Ағам оның қап-қара шашынан сыйлап турып басқа жаққа нәзер таслайды. Ол жақта не көріп тұр екен-ай...

Уақыт болған еді. Ағам арбаны кейінге қарай бұрды. Сөйтіп мени көтеріп алды да қолы менен қақшып, иік ұшынан баслап ақырында көзіме қарап тұрды да, тағы арбаға миндирип алам екеумизді алма-тесек сүйбді. Алам жылап, оған екі қоллап жармасыуы менен хеш жіберген келмейді. Ақырын да ағам сплеп боғанам да!

Ал, кете беріңдер! — деді.

Тол минуттарда ең қыйыны орнымнан жылжып кетіп болды. Ағам аттың дизгіннен ұсап тежеп жіберіп, ақырында жоңаласып атырып қолдарымызды кетті. Мен жолдан ал ортасында талтайып турып, ағамның арбан қалып. Ағам артына бурылды. Мен ағамның арбаның шыбап бығалып бердім.

Бизлер көп кетіп алысқа кете бердік. Ағам жолдан өтіп баратырған жолшышардың тасында қалып, ақырында, ол жолдан бұрылда көрініп кетті. Шынында ағам да оны көре алмай қалған болса керек. Ол артына алақлап бурылғанды қойып, атқа шүү-шүү-лен асықпаға қаралды. Үйде бизлерді қарындасларым: Валька, Наташа хәм Зойка күтіп отыр. Оңнан қала берсе үйдің ада бөлмейтуғын жұмысы тағы бар.

Алдымыздағы адамлар көпелімде өздерің пұталар менен қара бийдайдың арасына урды. Ағам дәслеп хеш нәрсеге түсінбей тұрды да, соңынан дизгінді тартып, мени арбадан жулқылап түсирді. Екеумиз де жапқа қарай жуырды.

Жолдың үстіннен самолет ұшқан уақытта, үлкен көлеңкесі бизлердің де үстимізге түсті. Соның арасында асығылықпен «Та-та-та-та!»—деген қорқыншы дауыс еситілді. Мен самолетты көре алмай қалдым өйт

кешіп, ағам мені үстіме қулашы жайып паналап таспаған еді. Қандай самолет екен-а, қалай атады екен? Ағам қалған жақта не болып атыр екен? Ағам мени жерге басып, туруға мүмкіншілік бермеді... Тағы да жолдың үстінде «Та-та-та-та!»—деген дауыс бул ирет екінші тәрәптен еситілді. Тағы азмаз уақыт жайып, тың-тыңладық. Самолетлардың дауысы семгеннен кейін, шашыраған топырақтардың үсті менен еңбеклеп тұрдық. Арбаның артқы дөңгелектерінің қасындағы бір неше шұқырлардан шаң көтеріліп атыр. Бул оқ-тың түскен жерлері еді. Атқа хеш қандай зиян кел-мені... «Бизің бахтымызға бола аман қалған шы-ғар»—деп оған шыбық жасқап айдай баслады.

Қаншама алысқа кеттік десек те, қаланың үстінде төмендеп айланып ұшып жүрген үш самолет қай тәрәп-тен қарасаң да көрінеді. Төменде бір нәрсе гүрс етіп жарылған уақта, изин ала аспанға қойыу түтін шап-шыды.

Бизлер сейсханаға келип, арбадан атты тууарып атырған уақытымызда адамлар жуырысып келип:

— Ал, не болды?—Қалада не болып атыр екен?—деп сұрай баслады.

Ағам оларға қаланың өртеніп атырғанын, самолет-лардың жолдың үстінде ұшып жүріп, адамларды атып атырғанын айтып беріп атыр. Оның гөліне хаяллар-дың аузы ашылып, инанарын да, инанбасын да бил-мейді. (Олардың түрлерінде «Енді бизлерді не күтіп тұр екен?» деген кейіп бар еді). Софья Рыгоревна деген мұғалім хаял алдарырақ шығып, қатал түрде былай деді:

— Қапылта берме, Марья. Қәусесет таратпа бүйтіп... Бизің жауынгерлеріміздің немерлерді тықсырып, олардың жерінде сауаш жүргізіп атырғанын радио-дан берді-Ал, сен болсаң адамларды албыратып атырсаң. Адамлар бундай гәпті жақсы көрмейтуғынын өзін де билесең ғой.

Атап айтқанда буны кимнің жақсы көрмейтуғынын Софья Рыгоревна айырып айтпайды. Оның гөпті тәсір еткен болса керек, ағам үйдемі атты тууарып, басқа бір нәрселерді ойлап тұрғандай түр билдирді.

— Сен сол уақытлары сейсханада тұрғанда да ағамды урысқа шығарып салып келгенімізде де, жа-

кинде ойланып едің апа?

— Хәммеси ядымда тура береме балам. Не ойласам да усы ғалма-ғаллық шығар, басқа не болсын...

«Қәуесетті» жақсы көрмейді-мис. Ким жақсы көреді оны? Мен көзім менен не көрген болсам бәрі де дурыс ғой. Көрген нәрсені неге айтыуға болмайды екен?

«Өзің билесен...» дейді.

Әлбетте, өзім билемей! Сенің бұл нәрсе жөнінде дурыссы адам екенінді де билемен, Софья. Сонылықтан артық-аспай гәпті қойып, сенің ырайыңа қарап үлдімеген шығарман. Қаланың жанып атырғанын, самолетлардың жолдағы адамдарды теріп атып жүргенін ядымнан шығарып айтып не қылайын. Үлдімеуі керек болса, онда мен үндемеймен...

— Мине, менің сол уақта ойлағанларым усы еді, балам...

Қаладан шыққан қызыл әскерлер тоғайдың қапталынан бір күн, мүмкін екі күндей өткен шығар. Олар атам хәм пияда қысқа дизбек болып шинеллі хәм шинелсіз өтіп тұрды.

Бирақ олардың көпшілігі ересек адамлар хәм жас жігіттер болып өншек, ямаса гүртеше кийіп, ийіндеріне қызыл тунисияны алдырып алған еді. Оларды қарап отыратынын да, қайла баратырсыздар деп ойлағанын да білдіретінін басқа олардың арасында біреуі де білгендері де бар еді.

Тунисияға қарағанда қызыл тунисия тым тырыс болды. Тунисияға хәм қызыл тунисияға күтілмеген уақытта қызыл тунисия қызыл тунисиядай бұл тынышлық жанып отыратынын білген екен.

Адамдар да алдын-ала атызларының ишінен қазып алған ураларға тығылып жасырынатуғын болды. Әсіресе, оларды құдықтарды зәхәрлеп кететуғын диверсанттар хаққындағы сыпсың әңгімелер жүдә қорқытып таслаған еді.

Оларға буннан бетер қорқынышлы: неміцлер келіп-ти деген хабар тарқалды.

Партизанлардың болып атырған жери жолдан бұрылу, тоғайдың сыртына жайласқанлықтан, ол жақтарья я өзек те жоқ еді. Сонылықтан оларға душпанлар менен алысуудың да прети болмады. Душпанлар олардың болып атырған жерине сонынан, яғни урыстың жаңсарасы шығысқа қарай бағдар алғаннан кейін ба-

сып кірді. Бурыңлары да хәте, Германия менен болған илгери урыс уақтында да, граждандар урысы дәуірінде де солай болған екен. Бирақта, шведдер менен Нполеонның табаны ол жерлерге тиймеген қусайды. Олар тоғайдың сыртына жасырынғанларды тауып алып, желкесін қийуы ушып қаншеллі тиміскеленіп излесе де таба алмаған. Сол дәуірлердегі ауылдың дөгергенінде қорғанлардың орны елге дейін бар...

Урыс басланғаннан бір хәтпенде кейін ауыл арасында жаллақ дөңгелеккі, кабинасының қапталында жарқыраған үлкен айналары бар машиналар менен үш дөңгелеккі мотоциклдер көбейіп кетті. Неміцлер олардан секирисіп түсіп, хәр үйге барып хешқандай тартынбастан: «Матья, война гут!»—деп хаяллардың зарресін алатуғын болды. Сөйтіп, олардың пилоткаларына мөйеклерді толтырып машиналарына апарып, айыл адамдарына қалың жылтыр қағазға сулыу етіп оралған қант хәм де хош ийісін сары алмаларды сатып кетпекші болып усыныс етті. Адамдар да әсте-ақырын үйлерінің алдына шыға баслады. Олар үлкен автомашиналарды хәм бурын көрмеген коляскалы мотоциклдерді, сондай-ақ Софья Рыгоревна тоғайдың сыртына барғанда биринші ирет еситіп, көріп келген шабдалға усаған алмаларды көрмекші болып әстен ығыса баслады. Машиналар менен мотоциклерге пудметлар орнатылып, неміцлердің мойыналарына асылынып алған автоматларды көкірек ауызларында салпылдап жүр. Буларды көріп кеуіллі түрде қыйқуыласып жүрген бала-шағалар албырасайын деді.

Текля деген кемпір неміцлерді үйіне мирәт етіп, сонынан көшеге шығып, «Большевиклердің буларға күшін жетпейді!»—деді.

— Булардың техникасы зор екен, буларға пәлен-төлен деуге болмайды...—деді Опанас ғарры.

Адамлардың арасында жүрген, оңыншы класста оқып атырған Миша Коневых ғаррының бұл дикіри менен келіспеді.

— Техника дейсиз бе?! Болса боладыдағы техникасы. Сонда да Россияны усы уақытқа дейін хеш ким жеңген емес.

— Әстен! Хә, ауызының сарысы кетпеген палапап сениң-ә!—деп Опанас ғарры оған жекириніп жиберді.

...Апам үйге келгеннен соң көп уақытқа дейін жылай

Берегекликтен, бизлер — кишкенелер хайран қалғандықтан оған үрейісіп қарап: «Төсегіңнің қалың болғанының не пайдасы бар, ұйқың пүтін болмаған сон» деген сөзінің кім жөнінде айтылып атырғанының мәнісіне түсінбедік.

Арадан біраз уақыт өткен соң ауылда «өткіншілер» пайда болды. Бизлер қоршауда қалғандар, оларды солай деп айтатуғын едік. Қоршауда қалғандарда қалай болмасын есабын тауып күн көріуі керек еді... Бірақ бұлар «өткінші» лерге алаң болып, жоғалық жұмыстарына да оңлап қарай алмады, кешқұрындары жыйналып, қосық айтысып, аннан-мыннан гөп тауып отыратуғын болды. Сөйтіп, олар усындай менен гүзге дейін уақытты өткеріп, жұмыстан қоллары суып қалды. Гүзге таман «өткінші» лердің бұл жерде бола беріуі оларға ұшып да, ауыл адамдары ұшып да қауіпті болды.

Қалада немістер көбейіп, ызғып жүрген құсайды. Немістер, балериналардың арамзедан сатқын—полицияшылдардың шыққаны мәлім болғаны жүзде қорқынышты болды. Бұл сатқынлар билегінін қарғыға ақ шүбеге көйлек жүргізетін аяқтарына шығарып. Сонымен бұл полицияшылдардың көзіндей көрін жүргізетін болды. Олар негізінен қорқынышты көзіндей көрін жүргізетін болды, тауып жүргізетін болды, арамзедан немістер ұшып өтпейтін болды. Немістерге қарағанда бұндай сатқынның көзіндей көрін жаса болып, оларды алдау да мүмкін болмай қалады.

Біздің ағам қайда екен? Ол қашан келип, душпанды құтып жібереді? — десек апам жылап отырып былай дейді.

— Саған усы колхоз бенен ауыл кеңестің не керегі бар еді... Енді қайда тығылар екенсең?... Бизлердің бұл жерде қан жұтып отырғанымызды неге билмейсен, сен! Мүмкін, аяқ-қолың мұта, көзің гөр болып қалған шығар сенің!—деп әсте-ақырын еңирейді.

Бір сапары аздаң ауылдан ауыл беттен ат жегілген үш арба келе берді. Алдыңғы арбаның үстине «Максим» орналастырып, стволына үлкен қызыл шүберек байланып, тап байрамлардағыдай етіп безеп таслапты. Ұр-арбаға төрт адамнан мініп алапты. Олар қатты бақырысып-сөйлесіп, күліседі. Сөйтіп олар Софья

Рыгоревнаның үйінің қарсы алдына келип тоқтады да арбалардан секиріп түсіп, етіклерінің ылайып да сұртпестен ғауырласуы менен дәуразаны ийтерип ашып, ишкерілеп кетті. Дәслеп олар азанғы шайқал-қасқақ бір нәрсе беріуді бұйырды. Софья Рыгоревна зыр жуырып жүріп, пештен жаңа шыққан картошка, қолдан ісленген қолбаса хәм азық-ауқат қоятуғын өжіресіне барып шийден ісленген мұрабба әкеліп столдың үстине қойды. Шақырылмаған қонақтар үйдің ишінің астан-кестенін шығарып: шақты, сандықты хәм стол-тарпаларын тиміскіленіп қарайман дегенше, Софья урыстан бұрын сатып алынған бір шийше арақты қасына закуска қойып атырып: «Отыра қойыңдар тентектерім» деп жалбырақлады. «Тентектер» болса бұл уақытта альбом көріп отырғандықтан, арасына қойылған жеміспен сүуретлер—аяқтарының астына түсіп жайрап атыр еді. Олардың бири мұғаллим Софья апайдың кәсіпкеслері менен бирге районлық конференцияда түскен сүуретін көріп қалды. Оның сүуретке қол созғандай шамасы қалмағандықтан, үйдің ортасындағы гүрсиге тастай қатып отырды.

Соның арасында полиция оның буннан бир жыл бурың наградалған, тутқышқа ұсаған кишкене көпшікке қадалған орденин тауып алып, оны тағыуға бұйырды. Ол түбереткиден лып етіп турды да, орден тағыуға ылайық дандан тебеннің көзіндей тесигі бар пәнжегін кийіп, орденді тағып, қолы менен әстен-ақырын сыйпалады. Сөйтіп, орден алған күнгі ақ қосыңқасын басына жамалды. Ол бұларды іслеп атырған уақыттары қасында тұрған мұрынды, ебетейсіз хәм бийтәртіп, қара шинель кийген ұзын бойлы адамларға дыққат аудармастан, асықпай әрекет етті. Олар бұған шағауық қара қумырықалардай болып көрінді. Соның арасында Софья Рыгоревна өзіннің ярым литрлік «Московский» иіні қасында тұрған ауызы тығынлы ыдысты көзі шалып кетті. Бұндай ыдысты көбінесе орақшылар ишіндегі суы ысып кетпесін деп сабаның астына жасырып қоятуғын еді гөй деп ойлады ол.

Сол отырыстан қара шинеллі адамлардың стол етірапында иішп-жеп, аузына келгенін айтып бақырысып хәм күлісіп тұрып кеткеннен бери қанша уақыт өткенін Софья Рыгоревна билмей-ақ қойды. Ол әйнектің алдынан былайырақ тұрып, сырттағы арбаның қасында

жауырынн гүжірейіп, қолына мылтық ұстаған тапалтас біреуіннің тенеіліп тұрғанына сығалап қарап тұрғанда, иште отырғандардың біреуі шақфтың жарқыраған айнасып мылтықтың құндағы менен урып пыт-шыт етті. Софья Рыгоревнаның жүрегі шым етіп, ерин қымып қалды. Алтын тисли полицей қолындағы пышақ пенен кеіренді тилип жіберіп, ишинен бір нәрсе ізлемекші болғандай пәрлерді тозаңғытып таслады. Әйнекті сындырыу ямаса рамаларды қопарып таслау олар үшін гәп емес еді.

— Жүр!—деп йітерип жіберді бети ишкіліктен қызарған полицей Софья Рыгоревнаны түйгішлеп.

Софья Рыгоревна босағадан атлап тысқарыға шыққан ұақытта, үйинің қарсы алдындағы қонсысы Потап пенен оның хаялына көзіннің қыйғын салды. Потаптың түрі бозарып, ар-сары шағып тұр екен. Ал, хаялы Алена болса орамалының ушы менен көзіннің жасын сыйыратып тұр. Софья Рыгоревна екеуіне билинер-билинбес етін мн қақты да, олардың қасында тұрған полицейға жақындап барып:

— Аленамасы ба, Баня? — деді.

Баня қаланың үйіне, түнеріуі менен көзіннің астынан қарап отырып, алынамы аламыдай басын төмен салды. Оның көзі ишкілен аламырамы ұсынын баслап келетін Софья Рыгоревна тилген еді. Усынан басқа хеш-шәй нәрсесі жоқ еді.

Баня Софья Рыгоревнаның класында жеті шақырым қашықтықтағы Жалескеден қатнап оқыған еді. Буннан бір жыл бұрын ол мектепті пиктеріу кешесінде үлгенге тилип, тиймегенге кесек атып урнығып жүрді. Мектепті пиктергеннен кейін біреулер оны әскерий училищеге кирипті десті. Бирақ, денсаулығына байланыс ма, ямаса бір себебі бар ма, әйтеуір ол училищеге кире алмапты. Минне, енді олар оқыушысы менен муғаллими мектептің жолында ушырасып тұр.

Арақ ишип мәс болған полицейлар атлардың жүуенін қозғастырған ұақытта, Софья Рыгоревна менен мылтығын дизесинің үстине қойып отырған оның бурынғы оқыушысы минген арба орынан жылжыды. Қызғыш бет... Рябюклич деген лақабы бар полицей ұағахаха-лап күліп, оларды арбаның арт бетине қатарластырып отырғызды хәм «Максим» ге байлауды тұрған

қызыл лентаны шешіп алып, қайтадан байлады. Сөйтіп, күтілмегенде аттың бүйіріне етигинің тұмсығы менен теуіп жіберді де, өзіне ырза болған хамса:

— Қәне-с! Жәниұларлар кеттик!—деп бақырды.

Кейингі екі арбада полицейлар ұақты хош болып, күлісіп отырған еді. Рябюклич екінші арбаның шетіне ғарғып миніп, бирнәрсеге арқасын сүйеп отырды да, мылтығын жоқары көтерді. Атылған оқтың дауысы хауаны жаңғыртып жіберді. Баня сескенип қараған ұақытта, артқы арбада онлаған дауыстың бір қосылып күлісіп атырғанын еситті. Шамасы, Ваняны артына бурылып қаратыу үшін мылтық атылған болса керек.

Баня бір түрлі болып дизгинди тежеді. Ал, Софья Рыгоревна болса хеш жаққа бурылмастан:

— Абайла, бирақ меннен басқалардың қаны да сенін қолына жұғып жүрмесін. Мен ең соңғы болайын. Онысыз да хеш ким саған кешірім берейін деп атырған жоқ, бәрибір. Хеш қашан хәм хешким кешірмейді. — Буннан басқа ол жол бойына хеш нәрсе демеді.

Баня үндемей аттың жылауын қағып қойды. Ол арбаның дәл ортасында тикейіп қамшыны басынан асырып таулағанылықтан, Софья Рыгоревнаның қасында сабанның үстінде жатырған мылтығы селкилдейді.

Жол тоңлап қалғанылықтан арбаның дөңгелектері қатты тақылдап, кем-кемнен баратуғын жерине жақындай берді. Анда-санда жолда ушырасқан жеке-сйірек жолаушылар шетке үрпейісіп шығып, өзлеринің муғаллиминің артынан біраз ұақытқа дейін аңырайып қарап қала берді. Пулеметтің дугасына оралған қызыл лента жыландай йиретилип, салбырап баратыр.

Лирикалық шегинис болмаса сюжет дәнекерленбейді.

Жас жазыушының күнделигинен.

Апа сен — бизлерді жаныннан артық жақсы көретуғын едің. Бизлердің жүрегімізде де өлмейтуғын адамсаң сен. Бизлер неге оны ұсылайынша қәдір тұтамыз? Ойланып тұрмастан солай етіуіміз керек деп айта береміз. Ал, бирақ бул жөнінде даналар қылға берілгенде манлайы жыйрық-жыйрық болып сала береді. ...Шашларым ағарғанша, ийегимнен жаным кешетуғын ең соңғы мәуритлерде де сени, сен жөнінде ядымда қалғандарын қайта тиклемекшімен, апа.

Этирап геүгим тартып, қараңғы түссе де, Ганнаның үйінде еле қәдімгі бензинге дуз салып жағылатуғын шарасы жылтылдамады. Бұл үйге келген хаяллар дус келген жерге отырып, әсте-ақырын сөйлеседі. Ганна Федяны емизіп отыр. Хаялдарда буннан бір хәпте бұрын дүньяға келген усы Федяның туыылған күніне күт-ли болсынға келген еді. Соннан бери Ганна төсектен турмай, үй ишлериниң жұмысын онеки жасар Юлька исле-ди.

Олар урыс туұралы сөйлесті. Бұл урысты айтыспай отыру да мүмкін емес еді. Арасында қызылшақа бол-ған Федяға қарап басларын өкпінш пенен шайқайды: «Көрдің бе, бұл еркектің тұхымынан... әкесінде усындай болып тууылып, үлкей-ди. Кетті енді жоқ»—десіп қоя-ды.

Бұларға да усындай қыйып ғақытларда жас нәресте-лер менен қалыу аңсат емес. Еле бәрі де ұмытылып, жақсы болып кетеді,—деп исенеді. Бирақ, сол жақсы болып кететүгін күндердің хәзірше нышаны сезілмей-ди. Ертен не болатуғыны белгисіз. Жесір хаял көз жасқа ерк беріуден басқа не білсин. Бирақ, оның құла-ғынан күйеуиниң: «Маған тағы бир ул тууып бер Ганна» — деген сөзі тар кеше айтылғандай тәкірарлана береді. Минне, ол да тууылды. Жаны бар нәресте басын былғап, апасының сүйнесін ізлей-ди... Ким бул; жетім боларме-кен, я әкесі тирименей? Хәр бир ана өз баласын ойлай-ды. Ойлаған сайын жүректері қысылады.

Хаяллар ыдыс табақтарды қолларына алған ғақытта босағадан Юлька қаплығып келип:

— Полицай!—деп бақырып жибер-ди.

Жас келиншектер жайдың ишинде быған-жыған болып, орамалары менен жакетдерин, корзинкаларын изледі. Федя жылады. Ганна жыллы орыннан қозғалып, пештиң үстинең түсті. Сөйтіп, үлкен нанды дөңгелекпен кесіп корзинкаларға бөлістіріп салды. Қонақтар уясы нан шыққан кустай асығып, бириниң изинен бири тарқа-ла бастады. Тек Юлька ғана үйиниң алдында турып: «Ежеліх, баланды ойнауға жибер»—деп дауыслады. Ол апасының бұйрығын күтті. Анасы Ганна апай түбі-реткіге сылқ етіп отырды да, — тез Костяны тауып кел, бир аяғын үйде болса, бир аяғың ол жерде болсын — деди.

Үйге келдик.

— Ауылда полицай бар,—деді апам пештиң қасында дүзесін қушақлап отырып.—Сизлердің ұйықлайтуғын мезгилиңіз өтіп баратыр.

Бизлер төртеуіміз қатарласып, пештиң үстине жатып отырып, ең шеттен апам бир орын қалдырамыз. Ол жерде апам жатады. Тысқарыда самал ысқырып, пеш-тиң морысы әжеп тәуір қорқынышлы болып гүюлдеп кетеді. Ийтлер үреді.

— Соларды тыңлап не қыласыз? Оннанша ұйықлап, — дейди апам әсте ғана. Бизлер бир-биримізге бурып-дан бетер тығылысамыз.

Ұақыт дым әсте өтіп атыр. Жайдың төбесинде бир нәрсе сытырлайды. Уйқы келмей-ди. Қасымызда нан тур, тек қолды созсаң болды... Бизлер нанды ойлап атырға-нымызда Зойка;

— Апа нан бер,—деп сынқылдайды.

Апам пештиң үстинең сылт етпестен түсіп, корзи-наны қолына алып кетті. Бизлер сыбырласа бастадық. Апам дәлізге шығып бираздан кейін айланып келип:

— Нан жоқ. Нанды азанда беремен,—деді. Тезірек ұйықлап қалың. Нанды азанда жейсиз.

Демек, нан азанда болады!

Енді ең жақсысы тезірек ұйықлап қалып, азанда ояну керек. Оннан соң апам нанды бөлістіріп береді. Бир сапары ағам маған қанатында қызыл жұлдызша-лары бар ойыншық самолет әкеліп берген еді. Хәзір сол адыма түсіп кетті. Самолеттің үстінде қақпағы бар еді. Оны ашқым келмеді. Ашқанда маған ишине кәйфет салып қойған дейсең бе. Бир ирет ағам маған бир бууат билезік нан әкеліп берді. Оны пештиң үс-тінде отырған маған беріп атырған ғақытта жиби жаз-дырылып кетип, жерге шашылып, тасырлап дөңгеленіп кетті.

Жерге төсек салып, апам бизлерді пештен түсіріп алды. Сөйтіп дәрхал көпшикті қушақлап әйшекке қарай жууырды. Бизлер үшеуіміз—Валька, Наташа хәм мен төсекте отырмыз. Тысқары қараңғы болғандықтан түн-ги аспанда сарғыш иреңді сонаға усаған ушқындар әй-нектен анда-санда көрініп кетеді.

— Атып атыр, — дейди Наташа хүрейленіп, Валька оның бүйірінен түртіп:

— Үндеме!—деп қояды.

— Олар неге урысып атыр?—деп сынқылдайды арамыздағы кишкентаймыз.

Соның арасында апам бизлердің қасымызға келіп, уйпаланған шашларымыздан сыйпалап тынышландырады.

— Тыныш, тыныш отырың, қарақларым. Болмаса Зойканы оятып аларсыз.

Ол бизлерді жатқарып болып өзіде ең шетте жатып, палапаларына пәрмана болып, қанатының астына алған құстай мына шетте жатырған маған қолын созып, қымтастырды.

Район орайынан ауылға келетугін гөне жол беттен пүлеметтің тарсылдаған дауысы келеді. Мылтықтарлардың дауысы да жиі-жиі еситіліп тұр. Атыспа гө күшейіп, гө тынып қалады. Бұл көпке созылмады. Аздан соң әйнек өстен, тынымсыз тыңылады. Апам орнынан ғарғып тұрды да, аяғының ұшынан басып тың тыңлады. Әйнек тағы тыңылдады. Апам әйнектен көпшікті алып қаулығы былай деди:

— Кім бұл?

— Әйіңдизікіміз. Қапыңды апып жібер.—Олар қапының алдына келген қусайды. Апам зымп етіп дәлізге шығып кетті.

— Ашып жібер!—деп жекирініп хәм талап етіп дауыслады сырттағы адам.

Апам үндемеді. Ол бизлерге дийуалға сүйеніп, қорыққанынан зәресі қалмағанға усады. Дийуал қапыға қарағанда қалың хәм сырттан оқ атқан менен өтпейді.

Үйдің алдында тұрғанлар шыдамсызлана баслады. Қапының құлпы әсте-ақырын сытырлады. Қапы ашылып, қайтадан жабылған уақытта оның құлпы тағы сыңғырлады. Ишке екі адам кирип қиятырғанда, олардың ортасында үшіншісінің сұлдері көрінді.

— Қарақларым, мени аяңлар! Кетіндер, мениң балаларым бар,—деп жалынды оларға апам.

— Күйеуің қайда?—деп сорады олардың біреуі апамның гөінін пінсент етпей.

— Бір өзіммен.— Шым-шырқадай төрт балам бар... рохім етіндер,—деп азарланды апам.

— Бизлерді де аяп атырған жоқ,—деп пәсіне қайтып сөйледі жаңағы адам. Ол сол тұрысында қасында тұрған жолдасының қолтығына ийінін қолайлырақ етіп сүйеп тұрыуға хәрекет етті. Оның екінші ийнінде де екі

мылтық қатарына асыулы тұрғанлықтан, жылыслап төмен қарай сынқанап, қуидақлары әсте-ақырын тыңылдайды. Жарадар болғанлықтан үндемейді.

Олар екінші бөлмеге өтіп баратырғанда бизлер жерде отырып іздерінен хұрейленіп қарадық.

— Дурыс, балалар бар екен. Мына Кулаға жараланып қалып еді... — деди олардың біреуі.

— Яқшы, хәзір биймезгил болып кетті,—деді Кулаға хәм бергі бизлер отырған бөлмеге шығып:—Қәнекей, әй келіншек, әйнектің көпшікті алып тасла. Оның енді хәш қандай керегі жоқ. Хәмме жақ тым-тырс болып қалды. Азанда балалар далаға шығып ойнасын.

Ол басынан соппасын алып, терлеген манлайын сыпырып, қапының аузында тұрып:—Ал, хәзір уыңқау керек,—деді.

Сонғы сөзі шамасы бизлерге қарата айтылған болса керек, өзі әсте-ақырын дәлізге қарай жүрді. Жайдың иші тым-тырс болып қалды. Тысқарыдан ауылдың ийтеріннің үрген дауысы еситіледі.

Қар жауған екен. Бұл бирінші қар еді. Азанда көзлеріміз қамасып кетті. Таң алдында жауған қусайды. Морылардан шыққан түтіндер тикке аспанға көтеріледі. Ауылдың арасы тым-тырс. Қораның түбіндегі сиреннің арасына жасырынған пышық топарласқан шымшықтарды аңлып отыр.

Апам таса-таса менен Демидовалардың үйіне барып, суыуық хабар тауып келді; жолдың бәндіргісінде бір партизан өліп жатыр екен. Ауылдың шетінде болса бір әрба аударылып, арбаға жегілген атқа оқ тияп, шала жансар болып қалыпты. Ауылдың иші полицайларға толып кетті. Олар хәр үйге сүмендеп кирип, біреулерді ізлеп жүрген қусайды.

Кулаганың: «Сенің үйіңнен де түтін шығып тұрсын!» деген гөпі менен бизлер де пешті аздап қыздырып алдық. Апам бизлерді картошка менен ауқатландырып, Валька менен мени Ян дайымның үйіне жібермекші болды. Наташа өзі менен бирге қалды. Екі жасар Зойка болса хәш пәрсені түсінібейтуғын еді. Апам Валькаға жыллы орамап жауып, байлайын деп атырғанда сыртқы қапы тарсылдады. Сыртта біреу оны тартқылап тұрған еді. Келген қусайды! Апам әйнектің тусына

барып оларга караган уақытта түри аппақ болып кетти. Қапыны ашыуға жууырды.

— Мениң келгениме кеуің толмай қалды ма? — деген бир кемпирдің дауысы естилді дәлден.

— Ол не дегениңіз, Текля апа, келе бер...

— Киятырман. Көптең бери келмей де кеттім. Мына лар қайда баратыр, партизанлық етуге баратырма? — деди ол босагадан атлап кирип киятырып, бизлерге көз- ті түсүден. — Бара қойын, бара қойын, бирейі су- лайып атырған қусайды. Сизлерди қырған менен азай- ып қаласызлар ма? — деп апама жақынлап келди.

— Бул не дегениңіз, Текля апа? Бизлер хеш кимге хеш нәрсе қылған жоқ едик ғой, — деп апам қарсылық билдирди.

— Хеш нәрсе қылғаныңды билмейсең бе? Умыттын- ба сен? — деп кемпир ғөзепленип кетти. — Бизлерди жамап аты етип, — жейин десеңіз тамағыңыздан өтпей қал- дық. Жайымызды конфискалап, мектеп етип алдыңлар. Сизлердің де көзінизди орнына салатуғынлар келди! — деп ол қолын далаға шошайтты. — Сениң өзінди де, мына күшиклеринди де хешким аяп қоймас енди.

— Текля апа, өйтіп бизлерди айыпты етпе. Бала- лар әке-шешеси ушын жууап бермейди. Ағайын адам- лармыз. Ашылықтың уақытында сизлерди паналадық.

— Ядына түсти ме! Яқ, Ежелиха, енди сыйың питкен шығар... Пышық басты еткеніңіз болар енди сизлер- дің! Бийтлеп, қашып жүрген байыңа рахмет дей бер ойнанша. Хәмме-хәмменизди дигирманға тартып, елеу- иштен өткереміз. Тухым күрт қыламыз.

Апам оның қарсы алдында турып, не дерин билмей қалды. Бир нәрсе десе, бул кемпирдің буынан бес-бетер болып кететуғын түри бар. Апамның қоллары қалтырап түри ақ сүптей болып кетти. Бизлер оны қоршап алып көйлегиниң етегине асылып, кемпирден қорқып тұрмыз. Бизнің апама бақырыуына қарағанда бул мәстан кем- пирдің дәл өзі қусайды.

— Енди гәп былай, — деди ол шаршаған түр билдирип, столдың қасындағы түбиреткіге отырып, — байың ар- ғымақ минип хәнкыйди. Болар енди сол ширегени!

— Колхоз мал бәлистрегенде ол ат мениң шегіме түскен нәрсеге де мен айыппыман ба? Ат керек болса

Симон Герасковлардың сейсханасында турыпты ғой... Ол да мендей адам.

— Егер сол Симон болмағанда мен сениң менен сөй- леспеген де болар едим. Шегіңе түскенди жетеклеп үй- реңген адамсаң, сен. Атты әкеліп, өзіңнің сейсханаңа байлап қой...

— Атқа жем тауып бермек түге, балаларыма не бе- реримди билмей отырман.

— Жақын арада балаларыңа ырысқал тауып бере- миз, — деди Текля.

Сол уақытта бул кемпир әуелтидей қорқынышлы емес, ал мұлайымлау көрінди...

Бизлерди аш қоймайтуғына қусайды. Ол бизлерди не берип ауқатландырады екен, сонда? Мүмкин, дән бе- ретугын шығар? Мүмкин, майлы бөрек берер? Пай, бө- рек болғанда ма? Апам неге бетине пеш қабын жауып жылайды екен?

Бир уақытта ол басын көтеріп жаслы көзлери менен бизлерге қарап: — Бар, Наташа менен Зойканы да алып кетің, — деп арқамыздан қапыға қарай ийтергешледі. Сойтип, төртеуімізди де далаға шығарып жиберди...

Түнде бириңши прет қар жауып шыққан сол күні азанда мен полицейларды да, Текля кемпирди де, ян дайымызға барамыз деген қарындасларымды да умы- тып, балаларға қосылып ойнап кеттім. Мен өзіміздің қораның қасында балалар мен урыс-урыс ойнаудың қы- зығына түсіп кеткен едим.

Балалар жән-жаққа дағысып, тым-тыре болып қал- ды. Разведчик-бақлаушылардың оларды ізлеуі керек еді. Сейсхананың мүйешинде көзимді жұмып турып, жигирма беске дейін санадым да «Ал бардым, қақ ба- сында қақ жардым!» — деп қармаланып баратырға- ымада бир полицейға дүгисип қалдым. Ол бизің үйге қарай киятырған екен. Полицей мениң күтпеген жер- ден тап болғаныма хайран болып тоқтады. Мен тап оның қарсы алдында тери гүртешиминің сөзеплери жаз- дырылып, малақайымның қулағы түсірилген қалда, оның шешек дағы бар бетине бежирейіп қарап тұр- ған едим. Оның бир бетине жақында түскен жара- ның орны ойылып турған екен.

— Сен полицейшымысан, я партизанысан? — деп қа- хәрленип сорады ол меннен.

— Көкпен, — деп хйлекерликке салдым мен.

— Көкпен дейсең бе? — деп ұахадалады ол.

Сол ұақытта ол менің жағамнан ұслап алды, бир нәрселер жыбырлап өріп баратырғандай болды. Балалар дәрхал өзлеринің жасырынған жеринен атылып шықты. Полицияның хәзили оларды кеуіллендирия жиберген еди. Олар менің қасымға келип аяғымнан қағып жықты да, дәрхал түйе басты етті. Бундай ойында олардың астынан сууырылып шығуы да аңсат емес. Хәтте, көзіннен от шыққанша үстіннен баса береді. Шешек дақлы полиция қасымызда күліп тұр. Ақырында орнымнан тұрып, үсті-басымды қағып атырған ұақтымда, Текля кемпирдің үйден шығып киятырғанын көрдим.

— Не қылдың Текля жеңге, мен бармайақ қояйын ба? — деди оған полиция.

— Партизанларды мен саған айтсам, Пан Рябоклич, тоғайға излеу керек. Олардың тоғайға кеткеніне көп ұақыт болды. Өзінің жүрген жерлерінде де бар шығар — аў, — деп ол астарлы мәніде кулди.

— Неге олай дейсиз? — деп Рябоклич наразылық кейип билдирген ұақытта, кемпирдің гәпинің мәнісине түсінгендей болды.

Бұл аўхал олардың қарауылы отыратуғын бөлмеде, Софья Рыгоревнаны атып таслаған түнде болған еди. Мен бұны соңынан, яғный қар жауған күннен бираз ұақыт өткенен кейін билдим.

Муғаллим апайды олар көп ұақыт сауалға тутты, ұрып-соғып азап берди. Полиция баслығының өзі де, Рябоклич те, кулласы басқалар да оны тепкінің астына алып азаптаған. Ол маған айтып атырсаң ба, я дийуалға айтып атырсаң ба? — дегендей нәрсе үндемеген. Партизанлар туұралы да, олардың өзі менен байланысы жөнінде де иллә деп аузын аспаған... Оны атышлардың иши менен алдына салып айдап, бұрыннан қазыулы турған шуқырдың ернегіне апарды. айтқан сөзинің болғаны тек: «Сизлердің сазайынды береді!» — деди де қобды.

«Ат!» — деп буйырды оның бұрынғы сқыушысы Иванга, Рябоклич мылтығын гезеніп тұрып. Бірақ, ол мыңқ етпеди, мылтығын геземеди де. «Мурыбоқ, натық!» — деп Рябоклич оған жекиринип, мылтығын қолынан жул

ып алып, өзінің аяғының астына таслады. Солай етип өзг гөзлеп тұрып атып жиберди.

Соның менеп бұл да тамам болды.

Соңынан Иванды қорқақ емес, дау жүрек адам етип шығаруы ұшын полициялардың үлкені оны өзі менен бирге түнгі патрульға ертип шықты. Олар орайлық көшелерде патрульлық етип, биреуи көшениң арғы басында, биреуи бергі басында туратуғын болды. Көшениң ортасына дейін барып, тағы кейініне қайтып келди. Смена аумасқанша сөйтіп жүрди.

Олар бир ұақытта сменадан босап, бир ұақытта топчанның үстіне уйықлауға жатады. Рябоклич те уйықлап қалады. Тып-тыныш хәм арқайып жатады. Тек қарап тура бересен. Бұл адам ұсылай етип уйықлауға ылайық көп мийнет еткендей көрінеди. Қолын көкірегінің үстіне қойып, басын сәл артқа шалқайтып жата береді. Шешек дағы бар бетінде хеш бир қыйланы деген сезілмейди. Хеш нәрсе ойлап атырғаны да билінбейди. Тек уйқы сулдеріне енген.

Бұл адам менен қатар жатқан сайып Ваняны көбірек қорқыныш сезими бийлей береді. Хәмме қыялары былғасып, кем-кемінен ол хәулыға берди. Иши жанып баратырғандай, гейде ар-намыстан бети дуулап кетеди. Залесбеден қайтқандағы «сәтлі» сапары есине түседі. Сол киятырғанын да ол өзіне азап берип атырған қыялдардан тезірек қутылуы ұшын қолындағы мылтықты Софья Рыгоревнаның жулып алып, өзінің арқасынан атып таслауы хәм оның аяқларының астында қулашып жайып жатуыды ишинен тилеген еди.

Бірақ арбаның тасырлысы да, ат туяқларының дусирлси де оны қыйнаған оялардың хәуирин баса алмаған еди.

Оның артынан хеш ким атпады.

Атиспа далада, жайлау бетте болған еди. Сол жерде Ваняның көзі ашылғандай болды, Муғаллим апайдың қас пенен көздің арасында аяқлары шалышысып шуқырға қулағанын көріп қалды. «Өзім де бир күні ұсындай болып, бұл жақты дұния менен хошласаман ғой» деген бир ой келген еди, сонда оның басына.

...Рябоклич шуқырдың ернегіне келип, төмен еңкейіп қарады. Соңынан мылтығының кундағын геудесіне басып, мылтықтың ишиндегі босаған писенди

себырлылық пенен алып таслады. Сөйтіп жеңірейіп тұрған Баяның қасына келіп, шұқырды көміп таслауды бұйырды. Бая тоңлап қалған топырақтарды бел менен кеуілдегідей етіп ысырып атырған уақытта, Рябоклич оның төбесінде тұрып, оның еле аузының сарысы кетпеген бала екенін, көп нәрселерді үйреніу кереклігін айтып, тынбай сөйлей берді. Бул хәдійсе Баяға шыдамаслық дәрежеде ауыр болды. Себебі, оның қиялдарынан көміліп атырған Софья Рыгоревна кетпеді. Топырақтың астында қалған ол өкініш пенен басын шайқап атырғандай болып көзіне елесей берді.

«Ваня еле сен булардың көзіне көрсетесен ғой. Еле бәрін соңынан билесең, тек хәзірше жыламасаң болды» деген оның сөзлері еле құлағында жаңлап тұрғандай бола берді. Ваняға аталмайсаң деп Рябоклич оның көз алдында азап берген еді «Оны менің мылтығым менен атып өлтірді-ау...» деген пикир оның адынан шықпады. Атылатуғын болғаннан кейін мылтық кимнің қолында болғанының не парқы бар.

...Ваня сол жатысында біреу көріп, ямаса еснтіп киятырғандай қорқып, оғада сақлық пенен белине қыстырыулы тұрған пышақты қынынан әсте суыра бастады. Бармағының ушы менен пышақтың сабынан әсте тартып, оның төмен қарап жатырған бетіне хәм мойнына сер салып үйілді. Пышақ аңсатлық пенен суырылып шыққан уақытта, оның ушы қайысының тоғасына тийіп зың-ң етіп кетті. Рябокличтің беті билінер-билінер болып жыбырлаған уақытта Ваня бар салмағын салып, оның үстіне бойын-таслады.

Рябоклич жаң халатта бақырып, шоршып, секиріп кетті. Ол Ваняның көкірек аузынан бүріп усады да, бар парманы менен кейін дийуалға қарап ийтеріп жіберді. Ваня албырап не болып атырғанына түсінбей қалды. Оның көз алдында найзасы жарқ етіп көтерілген мылтықты ұсылап, құтырыған хайуан тақылеттегі адам тұрған еді. Дөңгіп тұрған өлім құпнінен құтылу үшін оның қолындағы мылтыққа жармасыуға хәрекет етті.

* * *

Жолдың кесіспесінде өліп атырған партизанның қасында бір пачка махорка хәм адамлардың аяғы менен қарға басылып қалған майда думалақ сарғыш

ирецдегі дәрілер, жара танатуғын сйле жатырған еді.

Көргісіз келіп қызықсыңғандар оған жақылап барды. Рябоклич пенен Опанас хәм ұзын, арық, екі бетін жүн басып кеткен киіс бул жерге жыйналып тұрған азын-аулақ адамлардың қасына келді. Опанас өлген адамның бетіне үніліп қарады.

— Таныдың ба бул бандитті?—деп кек етіп сорады Рябоклич.

— Тап солай! Бандитті алыстан-ақ танай бериұм де мүмкін, — деп ол әскерий тәртіпте Рябокличтің алдында кекшіліп тұрды.

— Партизанлардың жалпылдағы?—деді қызықсынып Рябоклич.

— Тап соның өзі бул!

— Ондай болса гәп мынандай,—деп оған жақылады Рябоклич. — Бул итті ұсы жатырған жеріне көміп таслап!

— Жатырған жеріне көмемен!—деп жанланды Опанас. —Құрал-сайман әкеліуге бұйрық берің.

— Бар әкел!

Опанас өзінің үй бетіне қарай жуырып кетті хәм бара-сала мал оты гүдшеклеп қойған қорасының аузын ашып, адамлардың көзінше көп уақытқа дейін гүйменлеп жүрді. Әлле немірде сыртқа бел менен шотты ылақтырды. Изинне өзі де шығып ылақтырғандарын ийніне салып-изіне қайтты. «Иуда, көрдің бе, буны жылпылдап біреудің хызметін етіуін. Хәттеки, қорасының аузын да жабыуға асығып қиятыр»,—деп ойлаған шығар сол уақыттары бизің апам.

Апам Ян дайымнан Вальканы алып усы жерге келген еді. Ол адамлардың арасында, алға өйменлей берместей хәм бул сатқындардың көзіне түсіп, гәзебин қайнатпайын деп ортада тұрып еді. Өлген партизанға қарап ойланып қалды. Андрей жөнннде; ол хәзір қайда жүр хәм оған не болды екен?—деп ойлайды. Мүмкін, мынадай болып жайрап қалған шығар-ау... Оның жүрегі бір түрлі болып сазып кетті. Валька өлген адамға бір қарады да, апамның шалғайына тығылып жасырынды. Апам оны қушағына алды. Бунның ең жаман қорқынышылысы—үй бетте атыспа басланбаса болды. Қудайдың өзі сақлағай. Кишкенесі, яғнай үш баласы Янның үй бетінде. Наташа менен Зойка өзлері ойнай береді.

Опанас соның арасында өлген адамның бойын белдің сабы менен өлшеп, былайырақта қардың үстiнен қазатуғын орын белгiлеп алды.

Полицайлар Опанас ғарының тил алғышлығын көрiп күлiсiп тур. Ол болса алақанына түкiрiп, жердi қаза басыды. Хәрдайым ийiлiп, малақайын дүзеп, мурнын артып қояды. Шамасы, ол полицайлар мiнген шанының қасына келгенiнде билмей қалса керек.

— Кудай өзiне ғайрат берсiн!—деп дауыслады артқы шанада отырған Рябоклин. Бул қара кәрұанлар хәрды ұйытқытып, шад хәм кеуилли түрде горинизои бетке қарай кеттi.

Түнге қарай ауылдың арасында ат жегилген тағы бир арба пайда болды...

— Бизлердiң бир жарадарымыз бар. Ат керек. Ат болғанда да пәтлi ат керек, жеңге,—дедi Кулага апама, кеште бизлер үйге келгеннен соң.

Апам оған аттық турған жерiн айтты, булар өзлерiмиздiң адамлар,—дедi ол бизлерге.

Тағы да еки партизан келип, оларда арбаның изiнен кеттi. Кеули жәмленген Кулага:

— Мүмкин, жегендей бир нәрсе табылар-ә? Өзлерiңиз қалай оңысып атырсыз?—дедi.

Апам үндемей кладовкаға барып, сандықты ашып бир нәрсе алып келдi. Кулага хәм оның қасындағы жолдаслары төргi жайдан шығып, бизлерге хәм апама соңғылы нәзери менен қарады.

— Усы болғаны ма?—деп сорады ол апамадан.

— Болғаны. Балаларымаң жасырып қойған едiм. Мен оларға картошка пiсiрiп беремiн. Жей берiңдер.

— Яқшы,—деп ығайсызланды да, олар отырған орынларынан турып кеттi. Соңынан Кулаганың есiне бир нәрсе түскендей кеуилли түрде:

— Сенiң пишен қораң жасырынуға қолайлы екен. Солай емес пе?—дедi.

Апама қолын көкiрегiне қойып, үйдiң дәл ортасында зеңирейiп тур едi. Ол партизанлардың кетiп баратырғанына қуғанарын да қапа боларын да билмей қалды.

Соның арасында олар пишеннiң арасында жатырған жарадарды қолынан тартып шығарды. Кулага үйге кiрiп «хәммесi жайлы-жайында» деп апама айтты да, жолдасларына бир-бир мылтықтан берiп шығып кеттi.

Апам бул жүтiлмеген хәм қәуiплi қонақлардың кетейiн деп атырғандағы хәрекетлерiне қарап турды. Булар кетiп баратыр. Сол уақытта Текля кемпирдiң сөзлерi есiне түсiп, жауырыны музлап кеттi. Азанда ол кiрiп келген уақытта партизанлар жатырған бөлмеге кiрiп сезiп қоймаса болар едi, деп жан-иманы қалмаған едi. Соңынан оир нәрсе болып қалғанда бизлердi қорғап аман алып қалатуғын адам — усы партизанлар едi. Апамның бир исениши болған партизанлар да ендi кетiп баратыр.

Үйден шығып баратырып Кулага апамның не оилап турғанын сезгендей сәл иркiлiп турды да:

— Бағанағы бизлердi туқым-құрт етiп, «нан қылатуғын» кемпирдiң үйi қай жерде?—деп сорады.

— Не қыласаң оны, қарағым. Өзлерiмиздiң ағайын-лерiмиз едi. Изi насырға шауып жүрер!

Кулага пештiң үстiне қарап, бармағын шырт еттiрдi де, «есiнiң усылай дейтуғындың билмеген едiм» деген мәндiе мылтығын ийiнiне асып, түнерiп турып былай дедi:

— Өзлерiмиздiң ағайын-лерiмиз...—дедiң бе? Аяп-турсаң ба?... Яқшы, хәзiрше. Бир нәрсе болса—еситiп, билермиз.

* * *

Қыс өтiп, бәхәр келдi. Бәхәрдiң де жарысы ауып, ендi жаз болайын деп тур.

Еле сенiң неше қыс, неше бәхәр, неше жаз күтерекен мен. Андрейка?) Қаяқларда жүр екенсiң, усы уақытларға дейiн? Адамлар сенi партизанлар арасында да, лагерде де көрдiң деседi. Сен болсаң сiрә менiң түсiме де енейiн демейсiң! Мүмкин, биротала жоқ болып кеткен шығарсаң? Жалғыз өзiме қыйын болып тур. Көрген қорлықтарымды мен айтпай-ақ қояйын, сен есiтпей-ақ қой! Бирли-ярым мийрiм-шәпәтлi адамлар болмағанда, дүньяның ана шети менен мына шетiне қашқан теңтiреп кететуғын едiк. Картошка хәм қара бийдай берiп те атыр. Егiн егуiмизге де жәрдемдеседi. Ағарған-қатық та баршылық. Сөйтсе де хеш болмаса қараңды бир көрсетсiң болар едi.

Жайдың бағқа қараған өйнегi ашық тур. Әйнектiң алдында қолларын дизесiнiң үстiне қойып апам отыр. Әйнектен түскен қуыштың сәулесi гейде усындай уақыт-

лары адамның уйқысын келтиреді. Тысқарыдағы самалдың епкини менің гүлдердің хош иісін келеді. Бир жерде сирень арадасып өскен қайыңлардың арасында сайраған бүлбүлдің дауысы еситилип тур. Оның дауысы биресе кеуяли, гейде мұқлы болып еситиледи.

Апамның ағамды жоқлап, гүбирленип отырғанын сезген Валька сыбырлап хәммемиз ди оятып жиберди. Уйқыдан жаңа турғандықтан азанғы салқын менен кунжыйысып, төрғи жайдың қапысының аузында төртеуимиз—бир-биримизге тығылып турмыз. Әйнек алдында отырған апам қарадық. Ол бир түрлі халда тунжырап отырған еди.

* * *

Атызда отқа картошка писирип жекекши болдық. Бурқасынлаған аппақ түтін аспанға созылып көтеріліп, жағымталды иісін мурынға келген уақытта, көзлеримиз ашып кетти. Картошка қонарып атыр едик. Апам ең соңғы түпті қонарып болды, енди бизлердің қонарған картошкаларымызды теріуге киристи. Бизлер—төртеуимиз дизерлеп журип, бел менен топырақ гүреп, қарықтың арғы басына шықтық.

Бул ең соңғы сапар, тап кууалап картошка қонарыуымыз екен.

Түнгі аяз бенен хәр күни азаңда атыздағы пәлек хәм жердің үстин гүмистей қырау қаппал жататуғын болды. Апам да асығып жүр. Барлық себетлерди апарып болғаннан кейин, жән-жағына қарап турып, картошка салған қапшықларды ярым ақшамға дейин тасып ала алмайтуғынын билди.

Ошша қапшық емес, төрт-бес үй арманырақта туратұғын Винцесь капуста қырқып, баслап гүлдеп кеткен капусталарды сыйырына таслап тур еди. Апам Винцесь ағай бизлердің картошка толы қапшықларымызды, жер төлеге апаруға жәрдемлесип жибермесе екен, деген қыял менен солай қарап жүрип кетти.

Винцесь жақында сақал қойыуына қарамастан, апамның айтыуына қарағанда, бизин ағам менен түйдей жаслас, жаңа жигит ағасы болып киятырған адам еди.

Ол тик турған қалдин бузбай, қолындағы капуста-

ның түбирин балта менен тегислеп турып, бизиң апамның айтқандарын үнсіз тыңлады.

Сөйтип сыйырының үстине артылған жүкті аумасын дегендей жөнлестірип атырып, апамға носият айтпақшы болғандай былай деди:

— Көмеклесип жибер дейсен бе, Марья, көмекти хәр ким де бере береді ғой... егер ауыз жылытқандай бир нәрсең менен шыж-пыжың болса,—деди де ол өзіне өзі ырза болғандай күлімсіреп сақалын сыйпады.

Бул оның жәрдемлесіуге қайышылық бергенлигин белгисі еди. Оның бундай болып турғанын сезип, апам тез-тез сөйлей баслады:

— Шыж-пыждың иреті жоқ, Винцеська, излесек сенің аузың жылығандай бир нәрсе табылауы мүмкін.

— Мейли, сондай-ақ болсын. Жесир отырған халың бар, илажың қанша, хеш нәрсе ете алмайсан... Жәрдемге мұтәжсен.

Ат жегілген арба қас қарайғанда келди. Атыздың ортасында турған картошка салынған қапшықтар ағараңдап көринеди. Винцесь пенен бизиң апам қолдасып, қапшықларды изли-изинен арбаға әкеліп сала баслады. Барлық қапшықтар тийелип, арба орнынан қозғалғанда дөңгелек шыйқылдап, бос топырақ кегейлерге илесип, суұдай болып төгіліп кете берди.

Картошка салынған қапшықларды дәлиздеги уранның шетине әкеліп дизилистірип қойдық. Апам шүтік шыраны жақты. Винцесь уранның ишине түсіп, шетлерине қағылған қазықтардың қыйсағанларын оңланды.

— Марья, сен, — берман түс, — деп шақырды Винцесь апамды.

Уранның ултанына бурын төселген ағаш кеспелтектер баз басып, ширіп кеткенликтен, оларды тазадан алмастырып қойуы керек болған күсайды. Енди қараңғыда үйдің этирапынан кеспелтек табыудың қыйыны айтсаң-а!... Сонда да елдеп таптық, әйтеуір...

Кишкене қарындасларым үйге кирип кетти. Ал, Валька екеүмиз қапшықтардың аузын шешип, ураға төге бердик. Соның арасында апам Винцестің шақыруы бойынша уранның ишине түскенін сол бирден

атылып шығлау менен болды. Бизлер де кейін қарай серпилдик.

— Хә, сениң ойының қурысын, Винцесь! Жанымды шығарып жибере жазладың ғой.—деп наразы кейінге тоңқылдады апам.

Уранның ишінен Винцестің өз-өзіне ыразы болып, күліп атырған дауысы еситилді.

Барлық картошкалар ураға төгіліп болығаннан кейін, Винцесте бизлер менен бірге үйге кирді. Ип-ири тислері менен қаттылау қыярды кеміріп отырып, қырды стаканға түрі ылай сууға усаған самонды куйды. Сөйтіп, басын шалқайтып иішіп атырған уақытта, сақалы да жоқарыға қарай көтеріліп, рәхәтленип тамсанып қойды.

— Марья, сен жаңа жөңсізлік еттің. Оның менен саған хеш нәрсе болмайтуғын еді. Сендей болып отызға шыққанлар бундайға шыдап отыра алмайды,—деп басын шайқады ол.

— Қудайдан қорықсаң болмай ма, Винцесь, балалардың көзіңше уялмайсаң ба? — деп қайтарып таслады оны апам.

— Балалар не, олар еле хеш нәрсені де билмейді... Кишкентай есе... — деген уақытта бизлер бірдей Винцесті жек көріп қалдық.

— Әй, нәзелім, нәзелім! Онда мен саған түсінбедім, — дегенде оның сақалы салкидеп кетті. — Сеники қайда, меники қайда — өзің ойлаып көр. Урыс хәммесинде тып-тыйпыл қылып кетеді, еле, — деп ғарқылдап күлді ол, біреулерден еситкен сөзін қайталап.

— Мүмкін, урыс көп нәрсені тып-тыйпыл етер, бірақ мени ондай ете алмайды. Андрей де сондай... —деді ойлы түрде апам.

...Төрт жасар Зойка күні менен зыр жууырып ойнап жүргендіктен, апамның қасында отырып уйықлап қалған еді. Бизлер қалғып, уйықлайман дегенше апам қайта-қайта сууық демін алып отырды. Мениң қыялымда ағам биресе нүлеметі бар партизан, биресе дөңгелеклері шыйылдаған, картошка жүкленген арбаның қапталында киятырғандай бола берді.

— Қайсысы бизің ағам? — деп сорады Наташа апамнан.

— Қыймылдама! — деп оның бүйірінен түртіп жиберді Валька.

— Қайсысы бизің ағам дейсең бе? — деп апам көп уақытқа дейін үндемей қалды. Соңынан тағы терен сууық демін алып;

— Уйықлан... — деди әстен ғана.

Бирақ, бизлердің уйқымыз келмеді.

* * *

Жақсы сөз—жан азығы
Халық нақылы.

Ганпа апай бизің үйге хәр түрлі жаңа хабарларды айтып келетүгін еді. Бул өзі сөз еңкейикіреп, тез-тез жүретүгін хаял еді. Келеді де қапыны екі-үш ирет жулқылап, зулпын шынғырлатады. Бизлер үйде соншол дәрежеде тыныш отырғанлықтан, хәтте, оның бір аяғынан — екінші аяғына салмағын салып тұрғанда сезіп отыратүгін едік. Егер қыстаулы хабар болса сырттан әйнекке ауызын тақап тұрып; «Марья! ямаса «Ежелиха!» — дейді. «Марья!» — десе онда апамның асығыуы керек. «Ежелиха!» десе арқайындау бола беріуі де мүмкін. Бундай уақытта апам бір дейіне қасында ойнап жүрген Валькаға;

— Бар қызым, қапыны ашып кел,—дейді.

Мен бәрхама Наташа менен ойнайтуғын болғанлықтан Вальканың ашыуы келип, «Қоясаң ба, қоймайсаң ба енді?» — деп бизлерге бақырып таслайды. Бул оның апамнан үйренген әдеті. Усы үйдегі жалғыз ер бала мен болғанлықтан ишім писеди, ақыры. Бул үйден де ер адамның дауысы шығып тұруы керек ғой, десе, онда әлибетте тынышланыуға туура келеді. Бул оннан қорыққанымыз емес, бірақ. Солай етсек Вальканың өзі; «Онда апама айтып беремен», — деп бизлерді қорқытады...

Мине, бірдейіне ұсындай; усы үйдің ең үлкени Валька бола қалды сөйтіп... Біреу қапыны қақса да

Валька биринши болып жууырып барып ашыу керек. Бизлер эйнектің текшесінен секиріп түсемен дегенше, ол долізге барып, қапының идіргішін жаздырып; «Келиңіз, Ганна апай», — деп атырғанын көрсен.

Сөйтіп Валька столдың қасындағы түбиреткілердің бیرهуіне жайғасып, тап апама ұсап екі қолын алдына салып отырады. Апам менен Ганна болса эйнектің алдында бир-биріне қарасып отырып алады.

Сөйтіп олар; «Марья, сен буларды тоғайдан отын әкеліуге қаршадайынан үйретіп атырған жоқсаң ба? Арба менен де кете береди...» десе биіңің апам оған; «Яғй, Ганночка, мен өзім жетім болып қалғанымда жеті жасымнан баслап қос айдадым. Валька болса хәзір онға шықты. Мынауыс сегізге қарап баратыр, — деп мени көрсетті. — Оннанша үйрене берсин. Адам жұмыс пенен — адам. Кім биледи, еле булардың тәгдірінің қандай болып кететуғынын. Болмаса эйне ойнап жүретуғын мәхәли ғой!» — деп сөйлесіп отырады.

Олар көп уақыт сөйлесіп отырды. Бир сапары Ганна апай үйіне кетерінің алдында сыбырланып, түбірлеп былай деди; «Бизлердікі жақылап қалған. Фронт ен жайып киятырған қусайды. Бизін самолетларымызда тоғайдың үстінен ушып өтіп, олардың зәрресін ушырған».

Усыны айтты да Ганна апай ғабыр-ғубыр, үйіне қайтыу менен болды. Бул ирет ол бизлердің хәмме миздін; «Тағы да азырақ отырса, Ганна апай!» — деген өтіншімизді тыңламай кетіп қалды. Сонынан ол бизің үйге баласын қырғышын беріп тұрсын деп жиберіпти. Бағана өзі келгенінде ұмытып кеткен екен.

Оның қырғыш соратып жибергені өткен жылы гүзде еді, хәзір болса жаздың ортасы болып қалды.

Ганна апай қапыны жулқылап, зулпын сыңғырлатып;

— Еже-али-ха! — деп сырттан дауысалаған уақытта апам;

— Бар қызым, қапыны ашып кел, — деди Валькаға.

Ганна апай қапыны ашып сәлемлесіп келді де, өзінің үйреншіккі орны — эйнектің алдына барып апам менен анаы-мынаны сөйлесіп отырды. Олардың не жөнінде сөйлескеніне барлық уақытта кулақ түре беріу әлибетте, қызық емес.

— Сөйтіп Залесьедегілердің бахты бар екен, — деди ол қәпелімде сөйлеп отырған гәпіннің бағдарын өзгертіп. — Пасекадағылардың соры қайнап қалыпты; сонша ауылдан тек үш үй ғана аман қалыпты.

— Ауадағы енді, — деп биіңің апам оның гәпін мақұлады. — Залесьеде де үш үйді өртеп жиберіпти ғой. Былайынша пүтін болған менен... Сен бахты бар екен дейсең-ау, Ганночка. Немерцелер қаншама жігітлерді атып таслады: Данил менен Игнатты апаратуғын жеріне апарып, гүм етті. Вололейха ғары менен Яков қашып кетпегенде оларды да өлтіретуғын еді...

— Иван бیرهудің Дегтяровы менен олардың аэродромдағы самолетін оққа тутқан екен... Оны бیرهу айтып берген қусайды.

— Ал, Софья Рыгоревнаны кім айтып берді екен? Оны не ушын өлтірді?...

— Дурьс айтасан. Германияға қаншама хаял-қызларды айдап кетпеді дейсең, — деп жаны ашып сөйлесіп Ганна апай.

— Пасек ауылының бир арбасын көпірдің үстінде мина ушырып жиберіпти. Доминнің баласы да мынадан өліпти. Таба шығар деп үстінде балта менен урған екен...

— Мал қамайтуғын сейсханаларды да өртеп жиберді-ау!...

— Сейсхананы айтасаң-ау! Оны өртеуіңы енді тұрған гәп ғой. Онанша бийшара Миша Кожевыхты айт. Үндемейтуғын бир гәріп жігіт еді. Қандай да бир листовка ушын тутқынға алып еді — сол кетістен келмеді...

— Ой, Ганна соның менен қояр дейсең бе...

— Тез күн ішінде жақында келеді, — деди сыбырланып Ганна апай. Бир адам айтып кетті. Бирақ, сен менің айтқанымды хеш бир жанға билдіріп жүрме.

Мен бир сапары оның айтқанларының түсігін қал-

дырмай бизиң апамның ағайыны Василий атама айттып атырғанын еситип қалдым. Бул ғарры бизлерге алыслау ағайын болыуына қарамастан, бизиң ағам колхозға бастық уақытында оған азап берген екен. Василий атамды кулак иретінде шетлеген. Бирақ атам анау-мынауды кеуиліне келтирмейтуғын, ақ көкірек адам еди. Кешегінің алдындағы күни түнде апам оған жасырын ушырасыу тууралы айтқан еди, ол болса бизлерге пряник әкеліп беріп жүр. Сол күни Валька екеумиз арбалы тоғайға отынға барған едик. Жақын жерде отын да қалмаған екен. Тоғайда онша үлкен емес еди—оны хәр ким жай салыуға, төле бастыруға шауып күртқан. Хәр дайым бизлер отынға кетсек, апамның жолда алдымыздан шығып, жәрдемлесіп жүргені. Бул сапары да алдымыздан шықты. «Тап тоғайдың шетіндегі шөпликтің арасынан мени шақырды,—деп айта баслады апам Василий атама. Үстіне тоғай түслес жасыл ала плащ кийіп алғанықтан дәслеп мен серлемей қалдым. Екинши мәртебе дауыслап шақырып қолын былғағаннан кейін қасына бардым. Басына бүркенген жамылғышынын астынан пилоткасының манлайындағы бес жұлдыз жарқырап тұр. Маған қарап тұрып; «Зағалыға қалай барамыз?» — деп соралды. Ауылдың арасы менен, ауылға араласыуыңыз керек; көріп тұрсызлар ма сыбайлас ауылды. Болмаса мынадан тууыралп тартсаңлар да болады», — деп жол сйлтедм мен оларға. «Бизлерге дүзің жол керек болса урысқа дейін мына жолдан жүретуғын еди», — деп мен жайлауды қолым менен нұсқадым. Бір уақытлары усы жолдан адамлар пішен тасыйтуғын еди, — дедім де балаларымның алдына шығыуға кеттім.

Ганна апай да бір адамды көріп, хабарласқан бизиң барлаушылар тууралы айттып отырып: «Марья, сен мениң айтқанларымды тири бендеге билдирип жүр ме?»—дей берді.

Апам оның гөпін басын екшеп отырып мақұллаған уақытта, жүзінде биллиер-биллибес күлки пайда болады. Жақсы сөз—жақсы хабар дегенди қоябер буны...

Үш жылдан асламырақ уақыт ағамнан хат күткен едик. Ақырында келди. Келгенде де екеуі бірден келди. Хаттың біреуі сыртына басылған штампға қарағанда ертеректе жазылған. Екиншиси бизиң ауылдың азат етилгенін Совинформбюро хабарлаған күни жазылған екен. Урысқа дейін-ақ почта Пасек ауылында еди. Хатлар сол жерге келіпти. Бизиң Захлесе ауылына почталоң келместен бурлан-ақ бул хатлардың хабарын бизлер еситкен едик. Сонлықтан бул хатларды әкеліу ушын Валька екеумизди апам жиберген еди.

Июль айы. Күн ыссы. Валька хаттың үш мүйешін жаздырып оқый баслады, оқып атыр. Урыс басланбастан бурын Валька екинши классқа өткен еди. Мен болсам оқығанына кууанып аузына қарап отырман.

Хаттың басында апамның аты, оннан сон бизлердің атымыз бар екен. Валька хәммемиздің атымызды айтқан уақытта, мениң де кеулимди кууаныш жайлап кетти. Ағам мениң атымды айтып, сәлем жоллап кетти. «Бул хат барамаң дегеніше, сизлерди азат ететугын шығар деп үмітленемен. Мен хәзир Белоруссияда емеспен, алыстамаң»,—деп жазыпты ағам. Валька хаттың дауамын оқып атырғанда, мен ағамды көзімнің алдында еселетіп, ол келген уақытта қандай болар екен деп ойланп отырдым. Ол маған я лаған, ямаса фонарик алып келеди. Хәтте, танка әкелсе де меннен көрме. Бизиң жауынгерлер ауылымызға келгенде танка дегендер ызып кетти ғой.

Валька хатты оқып болып, үш бүкледі де, мениң қолымдағы екинши хатты жулып алды.

— Қәне, суны да оқып көрейің.

Екиншиси конвертке салынған екен. Валька оны әсте-ақырын жиңишке шөп пенен түртіп аша баслағанда, оның етегіне конверттің ишинен бір сүүрет түсіп кетти. Үңіліп қарап отырмыз. Сүүретте еки солдат бизлерге қарап тұр. Погонияда бес жұлдызы бар, біреуі ұзынлау көрінеди.

— Командир болса керек,—дедім мен. Екиншисінің бойы келтелеу, үстіне келте тери пальто кийіп.

ти. Погони көринбейди. Валька сүүретлерге жүдө дыкат койып үчиллип, бармагының ушын арман-берман жылжыта береді. Бизлер апамның изинен ерип, ағамды урысқа шығарып салғаннан бери де арадан үш жыл өтті. Аспанда қарауытып көринген самолеттар, нефтебазаның үстіннен көтерілген қара түтін, апамның мени қушақлап жер бауырлап жатқаны тап бүгін болып өткендей менің көзіме елеслеп кетті. Мен ағамның түрін ұмытып кеткен едим. Погоньда бес жұлдыз бар мына сүүреттегі командир сол емес пе екен? Валька қайсысын көрсетер екен деп отырман. Ол еле үчиліп отырып, ақырында бармағы менен біреуін түртіп:

— Мине, бизің ағам! — деп қууанып келте бойлысын көрсетті ол. Мен де сүүретке ынығып қарайман. Түрі қатал, еринлері қымылған. Бетинің шеп жағында тыртығы бар екен. Келте пальтосының сыртынан тоғасында бес жұлдыз бар енді қайыс пенен бууып алыпты. Белиндегі лаганын құндақшасынан ұстап тұр. Мине, усы ұақытлары ағам командир болмаса да маған ұнай бастады. Лаганы болыуына қарағанда мүмкін командир шығар.

Арадан көп ұақыт өтпей-ақ бизлерге үш мың манат аласыз деген қағаз келді. Қағаздың төменіне: «Егер бала-шағам тири болмаса ақша колхозға берилсин!»—деген жазыу бар екен. Буны еситип еркеклер басын шайқады, ал хаяялар болса апам тилеклеслік билдирді: «Сизлерди өлліп қалған шығар дегте ойлайтуғын қусайды-ау пақыр. Көп ұақыттан бери көрмесе қайдан билсин»—деп жыбырласты.

Ақшаны алыуын алып едик, бірақ апам оның тийзінына дейін нәрсе қалдырмай колхозға берді.

— Орталыққа ат сатып алыуымыз керек, Марья!—деді ауыл азат болғаннан кейінгі бірінші баслық Опанас.—Сен азымаз сабыр етип тұр. Колхозға мәмлекет жәрдем фермекши болып атыр. Соннан кейін ақшанды қайтарып береміз. Винцесьти жиберемен. Соған бересен.

Бийдай орақ күнлері апам атыздап, киятырып баслықты ушыратып:—Бағыңның изи не болып кет-

ти, Опанас ағал Неге менің ақшамды қайтарып бермейсіздер?—деді.

Ол бір түрлі болып:

— Изі қалай болатуғын еди, Винцесь апарып бермеді ме?—деп хайраны шықты баслықтың.—Қашан еди оған апарып бер дегениміз. Яқшы онда.. Яқшы, олай болса мен айтайын оған.

Сол күні түнде бизлер жатайын деп атырғанымыз да Винцесь келіп:

— Ақшанды ал, Марья. Жылама бірақ...—деді ақшаны шытырлатып санап атырып қыйпаңлап.

— Жыламаң не сенің?—деп апамның жығрданы қыйпаң кетті.—Балаларымды мектепке жиберейін десем, я үстіне кийетугып, я аяғына кийетугып хеш нәрсең жоқ.

— Андрейдің урыста жүргелі берлі тапқанының болғаны емес шығар, бул үш мың манат. Буны мүмкін колхозға деп жиберген шығар.

— Сен өзің колхоздың орталығына қораннан бір қысым сабаң бериппедің? Андрей болса қан кешіп жүр.

Винцесь басын ийіп, айтқан гәпинің орынсыз екенін билді:

— Қой енді. Ежелиха! Қыстырылсақ қыстырылған шығармыз. Қой сондай гәпти, сен! Хәзиллескенді де билмейсең,—деп қасларын қағып, ұахахалап күлді.

Ол қапыдан жана шығып баратырғанда аржағынан Опанас келді.

— Қайырлы түн сизлерге,—деді ол басынан малақайын алып, қолының шаңын қағып атырғандай түбіреткіге отырып атырып.

— Қайырлы түн,—деді апам дауысынан еле ашыу басылмай тұрғаны билініп.

— Не қылып атырсаң келін, менің орынбасарымның зейніне тийіп алған жоқсаң ба?—деп гәп баслады Опанас.

— Сол керек оған.

— Олай етпейің керек еди,—деді баслық оның тәреппін шалғандай болып.

— Енді не қылу керек еди?

— Оны армияға алайын деп атыр. Ертең кетеди, ақыр.

— Армияға ма?—деп болып апам үндемей қалды. «Залесьеде жүрген дени сау еркектің бири усы еди. Енди буның да кетейин дегени». Барып болып, бундайлар қайтып та келе береді?»—деп ойлаған болса керек апам. Солай етип ырасында оның Винцеске болған өкпегийнеси демнің арасында хешнәрсеге арзымайтуғын бир нәрсе болды да қалды.

— Сен оған қорықпай-ақ қой келин. Оны армияға емес, баталыонға алатуғын болып атыр. Винцесь хәрекеттегі армияға жарамайтуғын қусайды. Врачлар аяғында ауыруы бар деп тауыпты. Мүмкин, сол гәп ырас шығар,—деди Опанас.

Апам әсте-ақырын түбірленіп бир нәрсе дегендей болып еди, бизлер пештің үстінде отырғанлықтан оны есितпей қалдық.

— Ауыр болып тұр, жүдә қыйын...—деп қоса урды баслық хешкимге қарамастан. Хеш болмаса сениң Андрейң де тезирек келе қоймады.

— Сиз не, Опанас аға, урыста жүргендерге жеңил деп ойлайсыз ба?

— Яғо, жеңил емес ғой. Олардың несин айтасаң. Оларға жүдә қыйын әлбетте,—деп дизесине алақанын басып:—Сенде есиктен болыуын керек. Менің Васямнан қара қағаз келди ғой. Қашшан қырық бириинши жылы-ақ, Молгилев жанындағы сауашта... Мен басқаша ойлап жүр едим...

Апам ишин тартып таңланып турды да:

— Солай ма еди еле. Опанас аға!—Солай болған бекен?—деп түри бир түрлі болып кетти.

— Өзим де әскерий комиссариатқа армияға алың, деп өтіннш етип едим. Ғаррысаң дейди маған. Егер ашым-айрығын жақсылап тексеріп көргенде мен жасарыңнан қалыспайман,—деп қолларын жайды ол.

— Өйтип не қыласыз! Бул жерге де адам керек ғой. Менің Андрейм де бир жерлерде жүргендидағы. Пештің басындағы мына төртеуіннш отырысы, булардың қолынан не келеди. Не де болса еплеп-сеплеп оңысық ете береміз.

— Сен ондай сары уғайымға берил ме,—деди бас-

лық.—Хәзир бурынғыдан тәуірлеу болды ғой. Сен болсаң сондай, жылай бересен... Андрей деген ол урыс басланғаннан бери жүрипти. Еле де оған хеш гәп болмас. Урысуыдың тәсилин биліп алды ол қалайда, бизлердей емес әйтеуір. Күш-ғайраттың бир ұақтында бизлердің ийнимизден мылтық түспей жүрди ғой, баяғы жыллары деп күлди Опанас мала-қайып алақанына қағып атырғандай етип урып.—Бизлердің уағымызда да доу жүрек жигитлер бар еди... Георгий орденни әйтеуір адамға бере бермейтуғын еди...—деп ол жөткириніп қойды.

— Әйтеуір адамға бермейтуғыны белгилі ғой,—деп оның гәпін жөнтеди апам.

— Сениң есинде барма, Марья, баяғы соппаслы?—деди қәлемде гәптің бағдарын бұрып.

— Ким?

— Қәдимгі партизан не, жарадар болып келип, сол сапары сениң сабаныңның арасында болатуғын?—деди.

— Оны қайдан билесіз?

— Билемен ғой... Өліп кетти, пақыр. Жолға миңа қойып жүргенде, бир миңа қолында жарылып кетипти. Бир сапары ол маған сен жөинде: «Опанас аға, сол келиншекке ауылдағы биреулер жәбир ететуғын болса бизлерге айт»—деп еди. Соның менеп Текля кемпир не болды. Өзинің басына өзи жетип тыныш тапты...

— Жақсы адам еди бийшара сол партизан,—деп апам оны есине түсирди.—Ақ көкирек,хадала жанлы адам еди. Сол сапары қалалары аш болып қалар деп менің берген нанымды да алмады. Сизлер ұйықлай берин балларым. Бул сизлер тыңлайтуғын гәп емес. Көрдің бе, басларын көтеріп киятырғанның,—деп бизлерге дауысын көтеріп сөйледі.

Үйдің иши тып-тыныш еди. Далада самал ықырып, тереклердің гүилегени естиледи. Мүмкин, жауын я қар жауып атырған шығар. Усындайда пештің қасында жатыудың қорқынышлысын қөйтерсен. Онанша сен сизлерге батыр жигиттің айдарханы қалай жөнгени қаққындағы қорқынышлы ертекте айтып бергенің жақсы еди ғой.—деймен ишинен.

— Тауір-ақ сөйлесіп отырып қалдық-ау шама-сы,—деді Опанас баслық.

— Келгениңіз үшін рахмет,—деді оған апам.

— Мен саған бір жұмыс пенен келип едим, Марья... Бизлер тауық фермаға тауық жыйнап атырмыз. Соған бір қораздың бере алмайсаң ба? Мейли, шақырмай-ақ қойсын дауысына жел түссін соның.

— Оған қораздың не керегі бар екен? Тауықтарды көбейтіу үшін. Менің бір шубар мәжйесімен бар, қысы менен де мәйек туға береді. Ертең соны апарып берейін.

Опанас баслық күлімсіреп, аппақ басына малақайын кийіп шығып кеткен ұақытта үйдің иші геүгит тартып қалғандай болды.

* * *

Василь атам бизің үйге сүйінші сорап келемен дегенше, ағамның келгенін пүткіл Залесе ауылы біліп қалды. Маған ол дәм жақсы жасыл-фонарик әкелді...

Ганна апайдың Костусы екеуіміз қаранғы сейісханаға кирип фонарикті жағып көрдік. Костус жарқыраған нурды дийәлға, сыйпааларға, төбедегі салбырап турған өрмекшінің ауларына түсіріп көрді. Сөйтіп атырған мен оған фронттағы разведка, қоршауда қалыу, жұжим етіу алдынан ағамның жолдаслары менен бирге оған орден бергенін айтып бердім.

Қәпелімде қапы шыйқылап ашылып, ишке кирип киятырған Василь атамның басы көрінді.

— Мен от тиіп атырма деп ойлап едим. Қапының санлағынан оттың жақтысы жылтылдап көрінгендей бола береді...—деді ол сөйленіп.

Бизлер дәрхал сабанға үстінен секиріп түстік. Атама фонарикті айтып мақтанып атыр едім, оның изінен киятырған апам;

— Сен фонаригинді Костусқа сыйлыққа бердің бе? Бөрекелла болған екен, балам — деді ол Костустың қолындағы фонарикті көріп.

Апам ұсылай деп атырғанда оннан фонарикті қа-

лап қайтып алыудың есабын таппай қалдым. Апам Костус екеуімізді үйге ертіп келді.

Хәмме махорқасын пысықта бергендіктен, үйдің иші түтеп кетіпті. Әйнектің бір көзі ашық тұр. Сонда да бәрибір столдың әтирапында отырғанлардың бәрі де гилең ағам қатарлы, гимнастеркалы, бірақ погонлары жоқ адамлар еді. Тек бизің ағамның иінінде ғана погону бар.

Ол бизлердің алдымызға түсіп киятырған атамды көріп, берман қарай жүрді. Екеуі де қол-ларын жайып қушақдасыуға қолайласты. Демнің арасында екеуі ұзынды келтели болып, шәппиктей жабысып сүйісті.

— Аман-сау қайттын ба, иним?—деп сорады атам.

— Қайттық әйтеуір. Елге, бала-шағаның алдына қуысып атырмыз,—деп ағам оны өзінің қасына қатара отырғызып, стаканға самогон құйып алдына ысырып қойды.

Атам сақал-муртын бір сыйпап алды да, тикирейген шашын өрлеп — «Қудай ден саулықтан айырмасын»—деп стакандағыны симирип салды.

— Шамасы, үлкен бір начальник болған құсайсан-ау, ұрысты бастап аяғына адақтап шықтың ғой,—деді атам.

Ағам оның бұл гәһине күлген ұақытта, қасына отырғанлар да қосылып күлді.

— Старшина болған ғой бұл. Старшина,—деді Опанас.

— Ха, старшина ма? Бурын колхоз баслық едің, ол жаққа-ұрысқа барып старшина болдың ба? Неде болса погонды таслама, иним,—деген ұақытта атамның гәһине отырғанлардың бәрі тағы күлісіп жиберді.

...Арадан көп ұақыт өтпей колхоздың есап беріу сайлау жыйналысында ағам қайтадан баслық болып сайланды.

Ол көбінесе үйде болмайтуғын еді. Қыста да, бәхәрде де жарғағы шығып қалған келте текеки пальтосын үстінен тасламай, колхоздың жұмысынан қолы босамай жүреді де қояды. Аяғындағы етигі де тозыуға қарады.

Кеште бизиң үйге ағамның қатар-құрбылары жыйланды. Махорканы пысықтып отырып; фронтта партизан болғанын айтып еслеріне түсіріп отырды. Арасында Винцесьте қапталдан қосылып сөйлеп отырды.

— Андрей ниним, ауылда болған менен бизлерге де аңсаң болған жоқ. Марьяның өзі-ақ айта қойсын. Немелер ырас қоршап келип қалған уақытта, тығылдарға тесік таппай қалатуғын едік ғой. Сөйтседе ақыллы адам есабын таба береді екен,—деп желкесін сыйпалады ол.—Мен саған бирнәрсе айттайын,—деп бирден гөпіннің бағдарын бұрып жиберді. Карелияда жүргенімде бир сапары бөлімнің атынан кийім әкеліуге жиберді. Силтеп жиберген жеріне барып, алып киятырып ойлана бермен. Қайтып десең? Барлық пахталы гүртеше менен, пахталы шалбарлардың сәдептерін үзіп, сабақтарын жалбыратып тасладым. Сәдеби жоқ кийімді кийіп ұсындайларын берді.—дедим. Ертеңіне адамлар маған өздерінің жийтуғын нанын хәм ақша әкеле баслады. Неде болса есабын таптым. Адамлардың ашықтап исіп, суықтан қатып өліп атырған уақты, ақыры. Кімнің ақылы кеміс болса—сол жарлы болады,—деп гөпін аяқлады ол.

Үйдің ишінде қолайсыз тынышлық орнады. Ағам басын төмен алып, махорканы симирип тартыу менен болды Апам Винцеске жаман көзі менен қарап қойды. Валька екеуіміз сабақ таярлағанды қойып, қарап қалыппыз. Бизлерге оны тыңлау қызық...

— Қалай деп ойлайсан, Винцес, Адася Кирееваны ақыллы десекпекен, я ақымақ десекпекен?—деді ағам оған қарап.

Адася Кирееваның он баласы бар еді. Үлкен қызларының кімиси баспақ бағып, кімиси сауыншы болып қолға илиініп, пайдаға жарап кетті. Сөйтседе бәрінің де кийім кийіп, ишіп жеуі керек. Соның себепінен усы Залесье ауылында Адася Киреева хәммеден көре жарлы тұратуғын еді.

— Ақмақ ғой ол, — деді Винцес ойланып отырып.—Соңша баланың не керегі бар еді. жанының жауы етіп?..

Апам Зойканы кәтіне жатқарды да, Валька екеуімізге;

— Бар жатың!—деп жекиринді өзі столдың аржағында туып. Наташканың санауды үйренгені жақында еді. бул таярлап болды. Сизлер ертең аздаңақ таярларсыз. Еки бастан мектепке түстен кейін барасыз. Барың!

Валька екеуіміз орындарымыздан туып жатақ орнымызға қарай бетледік. Винцесің бирнәрсе айтқысы келип еді, тағы ойланып сазырайып қалды.

Барлық адамлар кеткеннен кейін, бизлер еле уйқылай қойған жоқ едік, ағам апам Винцес туұралы;

— Мен оның бул ақмақшылығын қойдырмаман,—деді.

— Қойдырып болыпсан! Қайта өзіңді ақымақ етіп жибермеседі болар,—деді апам.

Өрт көбінесе таң алдында, хәмме қатты уйқылап атырғанда болатуғын еді. Адамлар өшіреміз деп бараман дегенше ол жерде нәрседе қалмайды.

Гүулеген самал ашыу түтін аралас күлді сууырып уйытқытып тура береді.

Бир сапары Залесьеге участкалық милиционер келип, ағам менен көзбе-көз сөйлесті. Шамасы, милиционер өзінің болжамын айтқан болса керек. Өрт көбінесе дауыллы күнлері, самалдың өрінен болады. Өрт өзінен-өзі болмайды—парықсызлықтан болады. Ямаса хәрәм ниетлі биреулер билқастан от беріп кетеді. Милиционер тағыда мынаны ескертті; жақында белгисіз биреу Пасек ауылына жақын тоғайдан бир адамды ұсап алып тонапты. Хәзірше буны жария етіп хешкімге айтпауды, жәбір шеккен адамнан өтініш етіпті. Хәзірше дәрбеде көтермеу керек екен.

Милиционер кеткеннен кейін көп кешікпей-ақ бизің ауылдың берекеті қашып қәуіп-қәтер көбейіп кетті. Ағам түні менен барлық қарауыллар менен

құрылыстарды тексеріп жүретұғын болды. Ҳәзиринше от тиймейтұғын усы Залесье ауылы еди.

Қыс өтіп баратыр. Қарлар ерніп, сай-салалар толып-тасты. Жайлауларға сиди ғана көк шөп шыға бастаған мәхәл еди.

* * *

Бір күні ағам Потаптың үйіне барып былай деди: — Ғәп мынадай; кимде-ким урыс уақытында колхозға тийісли тоғайды шауып, сыйыр қора салған болса басқарманың үйғарыуы менен орталыққа алып атырмыз. Сеникиң де сөйтеміз.

Арбаның қасында тұрған Потап не қыларын билмей қарсыласқысы келгендей түр билдирди. Бизің ағам оның бул қораны хәр қандай кәжетиме жарап жүрер деп салғанын билетұғын еди. Потап оны өртеп жібере алмайды, олай етсе изи насырға шабады.

— Бул қалай болғаны сонда? Неге бурынырақ ескертпедіңдер, — деп жол тасламақысы болды Потап.

— Бизлер саған жәбір етпейміз. Буған сарп еткен ғәрежетің үшін саған елиу мийнет күн жазамыз. Өз қолың менен салған соң, ақыры.

— Елиу мийнет күн деген не ол?—деп Потаптың хаялы пәтленди. Елиу мийнет күніне не бересен сен? Таяр нәрсеге апталасыуына қара булардың: Сенбедің алақаншанды қабатыртып, усының мийнетің шеккен. Саған басқаның маңлай тері ойыншық па өтіп.

— Мен буны өзиме алайын деп атырғаным жоқ, Алена. Өзім үшін емес... Колхозға тийісли тоғайды хәр ким өз билдігинше шауып алып, сыйыр қора салып ала берсин демеген.

— Сыйыр қора деп тұрсаң ба усыны,—деп дауысы қалтырап сөйледі, Алена. От басып, қора түтінге айланғаннан кейін көресен еле буны.

— Қойсаң-ә сондай ғәпті, тили сүйреңлеген атана нәлет!—деп Потап хаялына жекиринди.

— Онда неге бул баслық адамлардың ғамын ойламай, буны сыйыр қора деп тұр.

— Қәне, үйге бар!—деп аяғын тыпылдатты оған Потап.

* * *

— Потаптың хаялының сен жөнінде айтқаны дурыс па?—деп сорады ағам Адасьядан.

Адасья бірден босасып қалғандай ағамның түріне қарап тұрып

— Дурыс ғой. Бүгін бирнәрсә писиріп ішкен болдық. Ертең не ішетұғынымыз ууайым.. Нә қылатұғынымды билмеймен,—деді.

— Ақылын жоқ,—деп ашыуланды ағам папиросың үсті-үстіне бурқыратып. Сөйтіп Адастың белін брезент қайыс пенен буып алған үстіндегі гөне шинели: не биресе оның аяғындағы жарғағы шығып қалған гөне етигіне қарап қойды. Сөйтіп папиросын түбіне дейін сорып, қалдығын өкшесі менен таппап езіп тастады да, тууы Адастың бетіне қарап сөйлеген уақытта ауызынан түтін бурқырап:

— Ондай болса мынаны апарып келгеннен соң складқа бар. Сөйтіп еки пуд қара бийдай ал. Ун етип тарттырып аларсаң. Мына арбадағынды апарып түсір де тез қайтып кел, қолына қағаз жазып берейін. Адасть кеткеннен кейін ағам Потаптың қасына барып:

— Ғәп мынадай, Потап Кузьмич, мен келемен дегенше усы жерде өзін басшылық етип тұрасаң. Мен районға шауып барып келейін. Умытып баратыр екенмен, кеше келсін деп айтып жіберипті,—деп ағам көз-көреки өтирик сөйледі. Өйткені, оны дөшкім райондағы мәжіліске шақырған жоқ еді. Ағамның жұмысы онша қиын болмасада бірақ шаба-шабы көп: гә районға барады, гә қайтып келеді. Онша қаразға телефон урады.

Бір сапары ол қаладан княтырғанда сол жерге жақын «1. Май» колхозының жер сүріп атырғанға көрпінті. Қараса трактор хәрлап жүр. Бәхәрде жер көрпінтіп, өтираптан ызғар топырақтың жағымлы ийіні аңқыды.

Жолларда кеуіп қалған. Бәхәр ақшамларында ғарлық ғалма-ғалды ұмытып, бундай жоллардан түнде жалғыз жүріудің де өз алдына пайзы болады. Усын-

дай түнелердің биринде ағам артты жортақлатып киятырған екен...

Сөйтіп киятырғанда алдындағы үсті думанласқан жылға төрептен тырнаның дауысы еситиледи. Шамасы, оларды түн ишінде біреу үркітіп жиберген қусайды...

Күндіз олар жерге қонып дем алғанды жақсы көрді: тумсығын қайырып, мойынын бурып алады да, бір аяғының үстіне мініп тұрып дем ала береді. Арасында біреуін бийіккелеу жерге қонып қалған хәммесіне қарауылшылық етіп, қәуіпті нәрсені сезсе хабар береді. Олар тек күндіз дем алғанды жақсы көрді.

Ат бірден уркіп кеткен ұақытта жүең сыңғырлап кетеді. Біреудің қолы аттың ийеклігіне жармасқандай болып, қараңғыда арба жолда кеселеп тұрып қалады.

Ағам пенін не екеніне түсінбей қалыпты: Қараңғыда біреу өмініне пистолетті тақап тұрып:

— Арбадан түс!—депті қырылдаған гөзеплі дауыс пенен.

Қараса арбаның қапталында сақалы өсіп кеткен біреу тұр екен.

«Бұл қалай болды енді?» — деп хайран болыпты ағамның жүрегі дүрсилдеп.

Қолыңды көтер! Сөйтіп екі адым кейін шегініп тұр!—деп бұйырыпты ол ағам.

«Урыстың бастан-ақырына дейін жүріп хеш бір дұшапанға қол көтерген жоқ едім», — деп тағы бір түрлі болыпты ағам.

— Кийімлеріңді шеш!—деп бұйырыпты ағам.

Сөйтіп ол әсте-ақырын садептерін жаздырып тұжуркесін шешіп, жерге таслапты: Қалталарын да асықпай тұрып, теріс аударып көрсетеді.

Бандит ағамнан көзін айармай, яғы менен кийімлерді арманырақ теуіп жиберіпті де:

—Енді етигіңді шеш!—депті.

Ол етігін шешіуге қолайласып еңкейген ұақытта, анау бұның үстіне дөңіп, енесіне пистолетті тақап тұрыпты. Соның арасында әлдеқандай бір тысырлығы бандит бурылып қарай бергенде, ағам бар күшін

салып тұрып аш бүйіріне басы менен дүкіп жиберіпті. Бандиттің қолы жоқары қарай сэррендеп, шалқасына түсіпті... Йегінің астына тағы бір таслапты. Йегің айқасыпты...

...Сөйтіп сол сапары ағам ауыр жарадар болып емлеуханаға түсті. Операция жасап, оқты алған менің де ағам келе болмады.

Апам үйдің рузғыгершілігінен қолы босамай қалған күндері ағамның ізінен кеселханаға мені жибереді.

— Қалай екен?—деп сорайды мен үйге келгеннен кейін.

— Жаман емес. Тәуір болып киятырған қусайды деймен.

— Қайдем билейін, — деп сууық демін ала беретугын еді ол сонда...

...Сол жылы жазда ағам, сол жатқанынан турмай қайтыс болды. Ауылдың адамларының хәммесі қабырғасы қайысып қайғырып, ағамды бийіктегі қобристанға жерлеп атырғанымызда Винчесь арақ ишип мөс болып келді...

Гүзге таман апам да төсек тартып, аязлап жатып қалды. Жауын тез-тез жауып тұратуғын еді. Гүллеген самал қайыңлардың сап-сары жапырақтарын ушырып, сып-сыйдам етіп таслады. Бизің үйдің алдында дүп-дүзіу болып өскен—алыстан қарағанда ауыл бойынша биришпін болып көзге түсетуғын бір қайың бар еді. Өзі де ширелі хәм суулы. Бәхәрден баслап етіңге орақ түсемен дегенше, бизлер оның муздай салқын ширелі сууын ишетуғын едік. Бұл қайыңды апамның әкесінің әкесі Ежелчук деген атамыз еккен екен.

Балаларымыз бұрыннан усы жерге мекән басыпты. Бұрып бұл жерлер пышық мұрны батпайтуғын тоғай болып, арасында айнулар, лосылар жүреді екен. Сонынан бұл ауылдың аты Залесье болыпты. Калиновка менен Вашингдан келген дийқанларда усы ауылға көшіп келип пандалапты.

Әйтеуір неде болса сол Ежелчук деген атамыз балалары турмай шетней бергеннен кейін қоныс өзгертіп, ырым ушын усы қайының нәлін шаншыпты. Сөйтіп усы жерге көшіп келип отырған екен.

«Усы қайын өніп-өссе бизлер де өніп-өсеміз» дей-
ди екен бабамыз пақыр. Соннан баслап ауылдың адам-
лары оның ақылқларын Ежелиха,—деп атайтуғын
болыпты. Хәтте, сол атамыз көгерткен бір түп қайың-
ды да адамлар Ежелиха деп атап кетипти.

* * *

Бир сапары гүздің күнлери Адасть пенен Потап
апама келип өткен-кеткенлерди айтысып, ашылысып
сөйлесип отырды. Сөйтіп печтин қууысында отырған
апам:

— Шамасы, бир жұмыс пенен келген шығарсыздар,
— деди бийтапларға тән даус пенен.

Адасть бир түрлі болып босасып, айтайын деген гәппін
айта алмай қыйпақлап қалды.

— Сеңің ауырып қалғаныңды еситип кеуілінди со-
райық, — деп келип едик. Ақыр сонанда ең баслысы не
ушын келгенлігінің себебін айтты:

— Сол сапары түнде Андрейдің маған беремен
деп арбалы қарай бийдай алып киятырғанын саған
қалай айтпай жүре аламан, Марья. Мен жөнінде сенін
не ойлайтуғыныңды қайдан билейін. Андрейдің жолда
сондай бөлеге тап болып жүргеніне тап мен себепші
болғандай ядымнан шықпай қыйналамаңда жүрмен.

— Рахмет саған, Адастьқа кеуіл билдиргенің ушын
— деп апамның алқымына бир түйін тирелигі қалғандай
болды.

— Саған қызларымды жиберип турауын, келип анау-
мынауына көмек берип турсын, — деп гәппін дауым ет-
ти Адастьқа. — Оған дейін өзін де аяқ ушына минип,
тәуір болып кетерсен. Потапқада жөн-жосағын айтып,
түсіндіретуғын гәплерін бар шығар...

Потап олардың гәппіне араласып тек басып ырғап
мақуллап отыр еди. Ол көп сөйлемейтуғын адам еди.
Ақырында ол:

— Ағашларыңды көрдим, Марья. Астың ызғар алып
баратыр екен. Әсиресе, уш бетлерін. Уш бети хеш, гәп
— оны қырқып таслауға болады. Неде болса еплен
сауалып кетсең болды, оннан кейін жайынды баслай
береміз.

— Жай дейсең бе? — деп апам шоршып кетти.
— Жай салыуға жәрдем беретуғын болсаңдар, өзін
ушын-ақ тураман ғой.

Олар қапыны жауып шығып кеткеннен кейін,
апамның ауырыуы жеңиллеспі, сергекленіп кеткен-
дей болды. Орнынан турып дийәуға сүйеніп үйдің
ишінде арман-берман жүре баслады. Жесір қатында
жай салғандай ағаш қайдан болсын. Барлы-жоқлы
ағашлардың да пұтақларын шауып, ушлардың да пұ-
тақларын шауып, ушларын қырқыу керек. Бир ағашты
батталап, тегіслеудің өзіне қанша ұақыт керек. Ағаш
усталары жұмыстан соң келип гейде геүімге дейін та-
қылдатады. Бул барысынан бийыл жай птермекен?
Еле бул саламыз деп жүрген жайымыздың тырнағыда
жоқ. Сөйтіп жүргенде пішен орақ басланып кетсе хеш-
кіминде қолы тиймейді. Жай саламан деп талабында
болған адам хәзір қарманып қалмаса болмайды. Соңы-
нан кеш болады.

Бир күні апам атқана бетке барып Винцесьти тап-
пады. Винцесь бригадир еди. Атларды аткөнеклерден
сорап алды. Сөйтіп оларды арбаға қосып, үйге келип
арқан хәм нан-пан алып шығаман дегенше, алыстан
оны Винцесь көріп қалыпты.

— Неге менің рухсатымсыз бул қатын атларды
арбаға қосады екен? Бурынырақ айтқанда болмай ма
екен!! — деп ашыуланаты.

Винцесь келе-сала арбаның үстіне секиріп минип
алып:

— Хеш жаққада бара алмайсаң. Атларды жайлауға
жиберемен. Екинші мәртебе менің рухсатымсыз хеш-
қайда бара алмайтуғының есінде болады, — деп тоңқыл-
дады ол.

— Мен ат, арбаны аткөнеклерден сорап алдым, Вин-
цесь өзлери маған атлардың мойнына күшен-қамытла-
рын иддиріп, арбаға қосып, қорадан далаға шығарып
берди.

— Олар сени билдердің айтқанмызды іслемей өзі
алып кетипти, — деп өтирик сөйледі Винцесь.

— Сен өйтіп кесиге жала жапқаныңды қой. Мен
өмірімше өтирик сөйлеген адам емеспен. Менің кси-
ден қыпсалағандай айыбым жоқ.

— Гәпти қысқарт. Ежелиха. Сениң өйтип. шалжаң-лайтуғын күнлерин өтип кетти.—деди де ол арбаны айдауға қолайласты.

— Сонда энди сени шалжаңлатып қоямыз ба?

— Сөйтесен!—деп ол атларды жортақтап кетти.

Атам үйден алып шыққан түйиншиги менен қамшыны ұслап қала берди. Винчесь сол ҳәкиренлеуи менен кетти.

* * *

...Ол жыллары мен бала-шағалы болып, қалаға көшип кетип, жұмыс ислеп жүр едим.

Бир күни Валяның ауылдан Зоя екеуімізге жазған хаты келди. Зоя болса ҳәзир баяғы мен оқыған институтты пиктерейин деп тұр. «Ауылға—үйге келип-кетіуге сирә қолларын тиймей ме сизлердің? Үмаса тууылған жеринизди ұмытып кеттиңиз бе? Сизлердің жолыңызға қарап, апамның көзлери төрт болды, ҳеш болмаса соны көриуге келсеңиз болады ғой»—деп жазыпты Валя.

Баламды ертип ауылға кеттим. Зоя мәмлекетлик экзамен тапсыратуғын болғанлықтан келе алмады. Жақында биротала келип, Залесье де—ауылда муғаллим болып ислейди. Өзиниң өтипиши бойынша жолламаны ауылға алыпты. Апамның болса менің қолыма келгисі келмейди. Айтсам «қаланың шауқымы жақпайды»—дейди. Наташада алыстағы колхозда зоотехник болып ислейди. Сол жақта биреуге турмысқа шығып кеткен.

* * *

Август ақшамы...

Жыллар ғә сылдырап аққан суұдай, ғә жаздың күни батпақсыз жоллардай өте береди. Уақыт тез өтип атырғандай сезиледи. Бүгиниң ертеңи ғар. Ертең азанда қандай болар екен?

— Менің өмиримнің ишинде қанша өзгерислер болды... Бәри яда турама оның,—деп ғәп баслады азанда Василь атам бирге отырғанамызда: — Баяғы

жыллары усы Залесье деген ана шети менен мына шети көринип турған кишкене ауыл еди. Ҳәзир ауыл үш еседей үлкейип кетти. Ҳайран қаласаң! Трактор түйи менен тынбай тырылдап жер сүреді. Машиналар қанша дейсен! Бир уақытлары мен почтада ислегенимде усы ауылға газета-журналларды арқалап тасыйтуғын едим. Қәдимги ана станциядан мына станцияға өтип келе беремен. Енди оны айтқан менен адам ислепбейди. Өзиниң айтқан сөзине өзи Ҳайран қалып, Василь атам басын шайқап отырады. Бизлер кишкене дүкәниң саясында отыр едик. Соның арасында пышықтай билдирместен, ғарының ақлығы, Николай қапталымызға келип жайғасты.

— Атам ертек айтып берип атыр ма? Буның айтқанына инанба сен—деп ғәлке араласты.

— Билмейтуғын болғаннан кейин жөниңе отырсаң-а, сен!—деп Василь атам оған қабағын үйип, ағарып кеткен қасларының астынан қарады.

— Билсек-билмесекте солай!—деп Николай атасының жинин тырыстырып сөйледі.

Атам оның ғәпине итибар бермегендей болып:

— Тууылған ауылыңызды таслап, жән-жаққа тарқасып кеттиңиз, Балаларым. Ҳәрким басының ауған жағына дегендей Ганнин Костусь әне, корабль дейме соған кетипти.

Усы Костя өзіне бир түрлі қәниңгеликти таңлап алды. Физиканы оқып-оқып ақырында энди оның не ислеп жүргениң ҳешким билмейди. Үйине де хат жазбайтуғын қусайды. Бирақ, бир сапары Николай ол жөниңде ҳәммени таң қалдыратуғын бир хабар айтып келди. Николай ислейтуғын шахтадағыларға космос ҳақында бир фильм көрсеткен екен, онда бул Костусьты көрипти.

Тек бир ирет жылт етип өтипти де кетипти. Николай адамларды сөзине исендириу ушын оның Костусь екенлигине ант ишипти.

— Ата сен жер сүргенди жақсы көретуғын едиң ғой? Барып сол талабыңды ислей бермейсең бе жер көп ғой қанша айдайман десең де,—дейди ақлығы тағы.

Бундай гәллер олар екеуиң арасында тез-тез болып турады. Соңлықтан атасы сабырлылық пенен:

— Мениң не керегим бар? Трактор сүреді ғой,— дейді.

— Хаў, бағғыда тракторды жаманлап, сөгіп отыратуғын едің ғой,— дейді ақлығы оның шеп жағына шығып.

— Тракторды емес, ақылы сенің ақылыңнан артық емес тракторшыларды сөгетуің едім мен,— деп жекиринип жиберді оған ғарры. — Мәхәлинде жерді екпей бос қоятуғын тракторшылар менен баслықтардың кімге керегі бар еді? Мен бақырсам — соларға бақырған шығармаң. Туқым себилмей бос жатырған жер кімге дәрі?

— Хәзиргі баслық іскер ғой,— деп атасының келінін алады Николай. Өзіде жас. Адасының болса өзіне орынбасар етіп алды.

— Қаяқтың іскери саған! Қолынан жұмыс келетугылардың бәрі де арғы дүниёға кетті, — деп ойлаып қалады ғарры.

— Кетер саған. Винцесь дегенлер жүрипті ғой бригадир болып,— деп жанып тұрған отқа май күйғандай етіп сөйлейді Николай.

— Қойсаң-ә, сол Винцесь дегенді... Жаманға өлім барма...

Соның арасында Николай жолдың арғы жағында кетіп баратырған Юляға:

— Хәй келиншек! Қайқая бермей берман кел!— деп шақырды.

— Көргенге қолың былғайды да отырады бұл бий-қәсійт,— деп тоңқылдады оған атам.

Юля еде бұрынғы қолдың бузбаған екен. Жұма-лық жүзін, толықтан келген, шашларын түйделеклеп жүретуғын қадимгі Юля. Тек көзлери өткірлесіп қаталасып кеткен сыяқлы. Мен оны көп ұақыттан бері көрмесемде, ол усы ұақытқа дейін хеш өзгермегендей сезилді. Соппан бері қанша жыл өтті екен? Ол ұақта Юля турмысқа шығып еді, хәзир бір өзі туратуғын қусайды.

— Күйеуің қайда, Юля сенің? Хатыңда не деп жазып атыр?— деп айтыуың айтсамда тилимді тисілеп қызырып кеттім. Өйткені, Юляға усаған бұндай келиншеклер гәпті өңменінен өткеріп жибереді.

— Бар ғой, бар жерінде. Ийтлердің астына төсеу иппи иппен орып жүр. Менің ақша жақсы оған. Ақша жолдан азырады оны,— деді ол хеш тартынбастан.

— Хеш гәп. Қайтып келеді ғой,— дедім мен оның келінін алып.

— Келтірмеймен,— деп жекиринді ол.

— Хат жазып, хат алып, тұрған болсаң неге келтірмейсен, келтіресен,— деп гәпке араласып күлді Николай.

— Оның менен сенің не жұмысың бар?— деп Юля тулланып еді, бірақ Николайдың көріңде де келмеді.

Соның арасында автобус келіп тоқтады. Апам барлық ақлықтарын ертіп киятыр еді. Василь атам алақанын маңдайына тугып қарады. Оның бұл көз—қарасында «Ауылға келіп тұрың балаларым»— деген мәні бар еді. Юля бір түрлі болып мунайыңқырап қалды.

Бизлер автобуска миндик. Автобус қаттырақ жүрген сайын қораның ағашлары көз алдынан зымырап өтіп соғынап биротала көрінбей қалды. Жолдың екі бойы жарланған гүдшеклер.

Артыма қарасам, апам жолдың дәл ортасында ақлықтары менен бірге автобустың изінен қарап тұр екен. Артқы орылықта отырып қолымды былғайман. Олар мені көрмейтұғын шығар. Көзлерім жаўтаңлап ауылдағы ең биік қайыңды ізелеймен. Таптым. Яқ, бұл бизлердікі емес екен. Әле, ол! Ең мықты хәм шақалысы! Тек жоқары шақалары куұрап, саныпты. Гә ақлықтары менен тұрған анама, гә қайыңға қарайман. Қайыңның дәслепкі сарғайған жапырақтары түсе басаған еді. Жақың күнлерде оны гүздің сууық самалы жұлқылап, теңселдіріп, жапырақтарынан журдай етеді. Сөйтіп қысы мененгі қақмаң сууықта аппақ болып тура береді. Бәхәрде тағы жасарады. Тағыда ұзын хәм жууан шақаларында гаўлаған жапырақлар сылдырласып, жайдың әтирапына сая салап тұрады. Тек жоқары шақалары куұранты енді олар жасармайды.

Таныслардан кім бар екен деп автобустың иппие қарасам, алдыңғы қатарда Потап отырған екен. Үстінде қалалыларға тән, сол киийлінкіреген келте пальто. Ағындағы таза кирзовый етигі отырығыштың

астынан көринип тур. Ол қаладағы баласына бир қалта алма апаратыр екен. Потаптың алдында сегизинши классста оқытуғын еки бала отыр. Олар қалаға комсомол билет алыуға баратырған еди. Қууанышы түрлеринен билинеди. Олардың аржағында ержетип қалған еки қыз отыр. Қасларында бир жас өспирим, жигит бос орын болса да отырмай тикейип тур. Сөйтип турыу өзине жағатуғын қолса керек, Хәрдайым еңкейип қызларға бирнәрсе айтады. Қызлар оның гәпине мененсиреп күлisesди. Өйткени, бул жигит армияға шақырылып, комиссияға түсиуге баратыр еди.

Қасымыздан аўылға қарай бир жүк машинасы өтти. Үстиндеги солдат басындағы шапкасы самалға ушып кетпеу ушын ийегиниң астындағы бауын өткерип алыпты.

— Федя Ганинниң—баласы Федя армиядан киятырыпты!—деп қызлар қууанысып, әйнекке бетлерин тақап үңилди.

...Аўыл көгис-жасыл дөңип артта қалып баратыр. Жоқарысы қуураған қайыңды излеймей. Қасындағы ақлықлары —нарт шақаларға усап, сол жерде апам тұрған сыяқлы.

Бир айланбадаң өткенимизде. Залесье дөңниң тасынан көринбей қалды. Артқа—аўыл тәрепке қараған сайын кеулим бир түрлп болып, бүйирим бура береди.

На Каракалпакском языке

Владимир Павлов

«ЕЖЕЛИХА»

Издательство «Каракалпакстан»

Нукус — 1981

Аударған: У. Пиржанов
Редакторы Ө. Сәрсенбаев.
Художник Х. Әбекеев.
Худ редакторы И. Қыдыров.
Тех редакторы Б. Өтегенов.
Корректоры Л. Қлышева.

ИБ №1045

Теріуге берілген уақыты 4/II—1981 ж. Басыўға рухсат етил-
ген уақыты 10/VI—1981 ж. Қағаз форматы 84x108¹/₃₂ Көлемі
1,625—баспа табақ 2,73 шәртлі баспа табақ 2,62 есап баспа
табақ. РК Тиражы 7000 Бақасы 20 т.
«Қарақалпақстан» баспасы, Нөкіс қаласы, К. Маркс көшесі 9.

ҚҚАССР Баспа полиграфия хәм китап саўдасы ислери бо-
йынша Мәмлекетлик комитетиниң «Правда»ның 50 жыллығы
атындағы Нөкіс полиграфкомбинаты. Заказ №106.